Газета издается на балкарском языке с 1924 года.

Интернет-версия: zaman.smikbr.ru

ЗАМАН

ВРЕМЯ

2012 жыл 23-чю июнь, шабат кюн. № № 117-118 (19039)

Багъасы 6 сомду

КЪАБАРТЫ-МАЛКЪАР РЕСПУБЛИКАНЫ ПАРЛАМЕНТИНИ ЭМ ПРАВИТЕЛЬСТВОСУНУ ГАЗЕТИ

ГАЗЕТА ПАРЛАМЕНТА И ПРАВИТЕЛЬСТВА КАБАРДИНО-БАЛКАРСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Парламент

Къабарты-Малкъар Швейцарияча болургъа керекди

КъМР-ни Парламентинде болгъан тынгылаулада республиканы 2012-2015 жыллада социальный сферасын эмда экономикасын айнытыуну программасыны турист-рекреациягъа жораланнган бёлюмю эмда «2012-2015 жыллада КъМР-де турист-рекреация комплексни айнытыуну юсюнден» республикалы программа къалай тамамланганларын сюзгендиле. Кенгешни Спорт эм туризм жаны бла комитет къурагъанды. Аны спикер Чеченланы Ануар бардырыгъанды.

Жыйылыуну ача, ол туризм халкъны къолайлыгъын игилендириуге, Къабарты-Малкъарны экономикасын айнытыугъа уллу себеплик этгенин чертгенди. «Бюгюнлюкде республикада курортланы айнытыу магъаналы темаладан бириди, анга жораланып, тюрлю-тюрлю жыйылыула бардырыладыла. Бу кюнледе Чеченде РФ-ни премьер-министри Дмитрий Медведевни къатышыуу бла болгъан кенгешде да Шимал Кавказда туризмни айнытыуну вопрослары сюзюлгендиле», - дегенди.

Спикер, Бакуда кенгешде да КъМР-ни делегациясы турист амалларыбызны кёргюзтюп, Азербайджанны адамлары бизге келирча сёлешиуле болгъанларын да эсге салгъанды. «Къабарты-Малкъар табийгъатыны, хауасыны ариулугъу бла энчиди, алай биз аланы толусунлай хайырланмайбыз. Бюгюн жыйылыуда ол, алай нек болгъанын, туризмни айнытыуда чырмауланы туура этип, аладан къутулууну жолларын белгилербиз деп ышанама», - дегенди.

КъМР-ни экономиканы айнытыу эм сатыу-алыу министрини орунбасары Хасан Тимижев айтханнга кёре, туризмни айнытыу программада эркин экономика зонала къураугъа, курортну битеу дунияда да белгили этерча маркетинг мадарла бардырыугъа, кадрла хазырлаугъа бла магъана бериледи. Инфраструктура жумушла уа федеральный эм республикалы программаланы чеклеринде тамамланадыла. Сёз ючюн, «Россейни Юг жаны» деген программаны хайырындан жолланы тапландырыргъа, Кисловодск-Долина Нарзанов-Жылы Суу-Элбрус жолну ишлетирге онг чыкъгъанды. Анга быйыл 461 миллион сом бёлюнеди, келир жыл а энтта 613 миллион сом берилликди.

Дагъыда Азауда, Чегетде къар юзюлюуледен, ырхыдан къоруулану ыз ишлеседи. Ол а адамланы къоркъуусузлукъларын жалчытыргъа болушханы бла бирге къонакъ юйле, башха объектле ишлетирча жерле къураллыкъдыла. Тау эллени су бла жалчытыу жумушла да бардырыладыла. Быйыл быргъаланы алышыгъыз 177 миллион, 2013 жылда уа 211 миллион сом берилликди.

Туркластерни юсюнден айтханда уа, аны «Курорты Северного Кавказа» предприятие бардырады. Ала Къабарты-Малкъарны аты Швейцария, Австрия, башха тыш къураллы бийик даражалы курортлары бла бирге айтылырча этерге муратлыдыла. Бюгюнлюкде юч курортну айнытыуну юсюнден барады сёз: Элбрус, Жылы-Суу, Бызынгы. Планнга кёре, биринчиден, ала орналгъан тёрт районда эркин экономика зонала къуралыргъа керекдиле.

Ахыры 3-чю бетдеди.

Эстериу

Белгисиз солдатны хурмет бла асырау

Ёмюрлюк отха гюлле салыу.

Тюнене, Эсге тюшюрюуню эм бушууну кюнюнде, Нальчикде Ёмюрлюк отну къатында эсгертмеге гюлле салыу болгъанды. Алайгъа эртденликде сагъат тогъуз бола Уллу Ата журт урушну эм урунуну ветераналры, школчула, чекчи аскерледе къуллукъ эттен солдатла да кёп санда келген эдиле. Ала бир минутну шош сюелгенден сора эсгертмеге гюлле салгъандыла. Урушну, урунуну ветераналрыны шахар советини председатели Абдуллаланы Мустафа келгенлени барына да ыспас эттенди, Ата журтубузну эркинлиги ючюн ёлгенлени унутургъа жарамазлыгъын белгилегенди.

Мемориалгъа гюлле салыугъа къатышханла алайдан Затишьеде къабырлагъа баргъандыла. Ол кюн анда ёлюгю Хасанияда Гайыланы Беталны арбазында табылгъан белгисиз солдат урушда ёлген башха аскерчилени къатларында жангыдан асыралгъанды.

Аны гулласын, духовой оркестр буыуулу макъамны согъа тургъанлай, солдатла кётюрюп келгендиле. Аланы ызларындан ветеранла, школчула, шахарчыла да гюл къысымлары бла келип токтагъандыла. Алайда, белгисиз солдатха ишленнген эсгертмени къатында, къысха митинг башланнганды.

Анга къатышханланы араларында Нальчик шахарны администрациясыны башчысы къуллугъун толтургъан Виктор Сорокин, аны орунбасары Анжела Долова, жер-жерли самоуправлениялы Советини депутаты Игорь Муравьев, урушну, урунуну да ветеранларыны советини председатели Абдуллаланы Мустафа, Хасания элни администрациясыны башчысы Азаматланы Кайсын, «Излеу» клубу башчысы Андрей Степанов, 16-чы номерли орта школну устазлары бла окъуучулары, Уллу Ата журт урушну, урунуну да ветераналры, шахарчыла да бар эдиле.

Ахыры 3-чю бетдеди.

Билдириу

Тынгылы хазырланнгандыла

КъМР-ни Билим бериу эм илму министерствосу билдиргеннге кёре, 25-чи июнюда сагъат онда республиканы районларында эм шахар округларында выпускной ингирле бардырыллыкъдыла. Министрни буйругъуна кёре, ала школлада боллукъдула. Министерствону, ОВД-ны ишчилери эм ата-анала байрамла баргъан кезиуде дежурство къурагъандыла. Хар окъуу юйде медицина ишчиле да боллукъдыла.

Выпускной ингирле ингирде онда башланып, эртденликде алтыгъа дери барлыкъдыла. Алагъа къырал къуллукъчула, КъМР-ни Парламентини депутатлары, муниципал районланы эм шахар округланы администрацияларыны келечилери, КъМР-ни Билим бериу эм илму министерствосуну ишчилери къатышырыкъдыла.

БАЙСЫЛАНЫ Марзият.

ХУРМЕТЛЕУ

Арсен Каноков жаш картингистле ючюн къайгъыргъанды

Нарткъаланы культура эм солуу паркындагы картодромда Совет Союзну Жигити Назир Канукоев атлы сауғъа ючюн КъМР-де картинг эришиулени биринчилигини экинчи атламы болгъанды.

Анга къарагъанланы арасында жаш спортсменлеге себеплик этерге деп КъМР-ни Башчысы Арсен Каноков да келген эди. Ол эришиулени ачыугъа жораланнган сёзюнде жаш картингистлеге жетишимли болурларын сюйгенин билдиргенди.

Мероприятиягъа адамла сюйюп къарагъандыла, бу жолгъу эришиуле къоншу республикаладан къонакъла келмегенлей бардырылгъан эселе да. «Микро» класс номинацияда КъМР-ни Башчысыны жашы Альберт Каноков хорлагъанды. Экинчи эм ючюнчю жерлени Даниил Василенко эм бек жаш спортсмен бешжыллыкъ Алихан Сохов алгъандыла. Алиханны Арсен Каноков ачха бла саугъаларгъа деп оноу этгенди.

«Супер мини» классда Адам Битуев, Аслан Маремуков эм Светлана Исмаилова хорлагъандыла. «Пионер» классдан тахтагъа Астемир Сунжев, Мурат Улимбашев эм Давид Хуранов мингнгендиле. «Кадет» классда Къаплан Альборов, Олег Кустарников эм Астемир Ахиев; «Национальный» классда саугъала алгъан ючеулен - Астемир Жилов, Артур Резников эм Аслан Ташев жетишимли болгъандыла, «Юниор» классда Дмитрий Мещеряков хорлагъанды, экинчи жерни Алексей Мельников бийлегенди, ючюнчю жерге Артём Чирик чыкъгъанды.

Фестивальдан сора

Байрамгъа къатышханланы бир къауому.

Бир бирни тансыкълау

Къабарты-Малкъарда «СНГ-ни Кавказда студент жаз башы» деген халкъла аралы фестиваль бардырылгъанды. Аны бла байламлы Нальчикге жууукъ тыш къыралладан юч жюзден аслам жаш адам келген эди. Аланы араларында Къыргъызстанны келечилери да болгъандыла. Кесим ол къыралда туугъаным себепли андан келгенлени бек таныскъладым, ала бла тюбеширгге сюйдюм. Фестивальны ахыр юнюнде ол муратыма да жеттенме. Ала бла ана тилимде сёлеширгге кюрешгенме. Биз бир бирни ангылагъанбыз.

Мени ушакъ нёгерлерим Джалалабадда Махмуд Кашкари-Барскани атлы восток университетни студентлери эдиле

-Сиз юч кюнню ичинде къонакъларыбыз болуп турдугъуз, Нальчикден сора, къайры баргъансыз, не кёргенсиз?

-Чирик кёллеге, Чегем чучхурлагъа да баргъанбыз. Бек аламат, бек сейирлик жерле. Адамлары уа бютюнда аламатла. Ала бизни таныскъылагъанча, башхаладан эсе бизге иги болгъанча кёрюннгенди. Таулу тишириуля кеси къоллары бла эшген затларындан саугъа этгендиле, айран ичиргендиле, локъумла ашатхандыла, шишлик бла сыйлагъандыла. Сау болсунла, адамларыгъызны халаллыкъларын айтып тауусаллыкъ тюйюлбюз. Юйюбюзге къайтсакъ, айтыр затыбыз кёпдю.

-Биле болурсуз да кёчгюнчюлюкню жылларында таулуланы бир къауому Къыргъызда тургъанларын. Ол кёплерибизни туугъан жери болгъанды. Анда ол заманда жашагъанла бюгюн-бюгече да сизни жеригизни, халкъыгъызны уллу хурмет бла эсге тюшюредиле.

-Сау болгъуз. Бизге ынналарыбыз, аппаларыбыз ол жылладан хапар айтыучудула. Андан сора да, бизде шёндю да малкъарлыла, къарачайлыла да кёпдюле. Бизни университетибизде окъугъанлары да барды.

Ахыры 3-чю бетдеди.

ЖКХ

Оборудование жангыртыуну излейди

Ичер сууну эм кир сууланы тазалаучу технологияланы игилендириуню амалларын излеуге жоралап, КъМР-ни Парламентини Къурулуш, жашау журт-коммунальный мюлк эм отлукъ-энергетика комплекс жаны бла, Экология эм жер тюбюнде байлыкъланы хайырланыу жаны бла комитетлери жыйылыуларын Прохладна районда бардырыгъандыла. Аны юсюнден Къабарты-Малкъарны Жашау журт-коммунальный мюлк жаны бла къырал комитетини пресс-службасы билдиргенди.

Жыйылыу Прохладнаны водоканалында болгъанды. Анда бу предприятияны башчысы Олег Ханны башында айтылгъан темала бла байламлы докладына тынгылагъандыла. Кенгеше къатышханла, анда кёргюзтюген шартланы эсге алып, предприятияда бу проблеманы тамамлау жаны бла кёп ишле этилгенин да белгилегендиле. Алай аны бла бирге водоканалда ишлеген оборудование иги кесекге тозурагъаны себепли бу ишде чырмаула болгъанын да чертгендиле. Сёз ючюн, бир суткагъа 24 минг кубический метр суу жыйыучу кёл 1978 жылда ишленнгенди, сууну тазалаучу объектле уа 1976 жылда. Алагъа бир кере да тынгылы ремонт этилмегенди. Дагъыда суу ызланы 65 процени, кир суу ызланы 80 процени, мекямлада орнатылгъан оборудование уа саулайда тозурапдыла.

Бу шартланы эсге алып, Парламентни эки комитети да бир къауум ведомстволаргъа бла службалагъа тийишли рекомендацияла этгендиле.

Бизни корр.

Жазылыу-2012

«Заман» - сизни газетигизди!

Заман - миллетибизни жангыз газетиди. Аны бетлеринде малкъар халкъны культурасыны, тарыхыны, бюгюннгю жашауну, айтхылыкъ адамларыны, жетишимлерини эмда жарсыуларыны юсюнден басмаланнган материалланы сиз бир башха изданияда табаллыкъ тюйюлсюз.

Алайды да, жазылыгъыз, билеклик этигиз кесигизни газетигизге! Жылны экинчи жарымында да ол сизни керти шуёхугъуз, огъурлу сёз нёгеригиз болуп деп ышанабыз.

Редколлегия.

Бизни индексибиз - 51532

Шагъырейлену

Шахар башчы предприятиялагъа айланнганды

Прохладный шахар округну администрациясыны башчысы Игорь Кладько бу кюнледе темир-бетон изделияла чыгъарыучу заводха баргъанды. Кесини орунбасарлары Евгений Крецкий эм Наталья Чередник бла бирге кёп болмай айырылгъан мэр производствону энчиликлери, изделияланы ассортименти, предприятияны ишчилерине берилген социальный пакетле эм иш хакъ заманында къалай тёленнгени эмда налогла къалай ётдюрюлгенлери бла шагъырейленнгенди. Аны юсюнден бизге шахар округну администрациясыны пресс-службасы билдиреди.

Жарым ёмюр стажы болгъан предприятие буругъа салынырыкъ плитала, мекям басхычла, бетондан терезе-эшик башла, къую кольцола эм башха затла чыгъарады. Баш инженер Ольга Марцульну айтыуна кёре, изделияланы жаланбирге он процени сатылады республикабызда. Рынокда уа заводну баш алыучулары Чечен эм Ингуш республикаладыла.

Предприятияда Прохладный шахардан бла Прохладна райондан алтмыш адам ишлейдиле. Аланы ортолыкъ айлыкъ иш хакълары онбеш минг сомду эм ол заманында бериледи. Болсада проблемала да бардыла, ала азаздан кетерилликдиле.

Бизни корр.

ТЁППЕЛАНЫ АЛИМГЕ - 75 ЖЫЛ

Жашауу эм чыгъармачылыкъ жолу

Тёппеланы Мухамматны жашы Алим 1937 жылда Кёнделенде туугъанды. Халкъы бла бирге кёчгюнчюкде Къыргъызда болуп, школну да анда бошагъанды. Ол жыллада окъуна къыргъыз тилде хапарлары басмаланабасмалана тургъандыла.

Туугъан жерине къайтхандан сора Алим Тызыла шахтада урыннганды. 1957 жылда «Коммунизмге жол» («Заман») газетде ишлеп башлагъанды. Кёп бармай Москвадагъы Литература институтха окъургъа киреди. 1963 жылда, институтну бошап, Нальчикге къайтады. Мында илму-излем институтда ишлеген жылларында, кёп экспедициялагъа къатышып, къарачай-малкъар фольклорну жыйыргъа къыйын салады.

Литературагъа жолу Тёппе улуну назмуладан башланнганды. Сора ол, къара сёзге кёчюп, малкъар прозаны айнытханладан болгъанды. Бир бири ызындан жазыучуну «Жюз шаптал терек», «Кюйген жулдуз», «Туманда ажашхан акъ тайым», «Тейри чыракъ», «Ташыуул», «Азатлыкъ», «Сыйрат кёпюр», «Алтын хардар», «Ас - Тах» деген эм башха повестлери бла романлары басмаланнгандыла. Быланы бир къауум орус тилге да кёчюрюлгенди.

Малкъар театрны бла драматургияны тарыхларында да къойгъанды Алим кесини ариу ызын. Аны «Намыс», «Сени жарыгъынг», «Коммунист», «Азап жолу», «Артутай», «Бийнёгер» деген пьесалары сахнада салынгандыла. Автор алада кесини заманын, озгъан жылланы, ёмюрлени да кёргюзтгенди.

Тёппеланы Алим филология илмуланы кандидаты эди. 1996 жылда Къабарты-Малкъарны Къырал саугъасына да тийишли болгъанды. 1997 жылда уа «Къабарты -Малкъарны халкъ жазыучусу» деген сыйлы ат аталгъанды. Ол РФ-ни Жазыучуларыны, Журналистлерини да союзларыны члени эди. Тёппе улу бир бёлек жылны КъМР-ни Жазыучуларыны союзуну правленини башчыларындан бири болуп тургъанды.

Тёппеланы Алимни юбилейине аталгъан материалланы 2,5-чи бетледе окъугъуз.

Экология

Эллени тапландырыуъа - энчи контроль

Къабарты-Малкъарны Правительствосуну Председателини орунбасары Уяналаны Казимни буйругъу бла республикабызда шахарланы бла эллени тийрелеринде санитар тазалау, тапландырыу эм жашиплендириу жаны бла экиайлыкъны бардырыугъа борчлула бла республикалы комиссия 19-чу июньда Чегем районнга баргъандыла. Комиссияны къауумуна кирген къуллукъчула, ол санда КъМР-ни Жашау журт-коммунальный мюлк жаны бла къырал комитетини башчысы Къулийланы Мустафир эм КъМР-ни Табийгъат байлыкъла эмда экология министерствосуну келечилери Чегем шахаргъа, Экинчи Чегемге, Яникойгъа, Пячинысаягъа, Шалушкагъа эм Нартангга барганнгдыла. Ала алада бардырылгъан экиайлыкъны кезиуюнде этилген ишлеге къарагъандыла. Шахарны бла эллени администрациялары комиссия кёргюзтген кемчиликлени узакъ болжалгъа салмай кетергендиле.

Бизни корр.

Урушда жоюлгъанлагъа жоралап - эсгериу ингир 2 бет

Къуруда айтдырып турмайыкъ 4 бет

Айтхылыкъ тюркологну ючтомлугъу 4 бет

Курданланы Марат - дунияны чемпиону 6 бет

Республиканы культура хазнасын

Чыгъармачылыгъы

Замандан алгъа атлагъан

Артиш кибик

Тёппеланы Алимни чыгъармачылыкъ ишин угъай, жашау жолун, къадарын да терек бла тенглешдирирге боллукъду. Терек тынчлыкъ бла ёсюп къарыу алмайды. Аны башы бла къара булутла да ётедиле, юсюне буз, къар да жауады. Алай аны уа биийкге, жарыкъгъа, кюн жылыугъа тартынганы уа къаналмайды. Къышны, къарны сууукълугъундан элгенип, жылыудан ёнгелемейди ол. Табийгъат анга буз, къар тежей эсе да, терек жашаугъа жашиллигин, салкъын ауанасын къызгъанмайды. Туугъан жерини жылы топурагъы кёчиндирип, биийкик бергенин ангылап, туугъан жерине къор-садагъа болуп, терек тереклигин этгенлей жашайды.

Он жаны бла къарагъанда, Алимни «Артиш» деген хапаны эсге тюшеди. Артиш терек кибик» деген повести бютюнда махтаулуду. Кертиди, ол басмаланнганда, анга кёпле ыразы болмагъан эдиле. Повестьни ангылап, ыспасын чыгъармагъанлагъа айып этерча тюйюл эди. Суратлау чыгъарманы жигити не «акъбет», неда «къарабет», не «огъурлу», неда «мурдар» болугъра керек эди. Совет Союзну литературалары окъуучулары ол затха юйретгенди. Анга кёре, адам, урунуудан къачмай, иги ишлей эсе, иги ишлегени бла къалмай, уллу кыяралны атындан саугъаланнган эсе, анга кюр-садагъа болуп турмай, ич дуниясын, жюрегини «бухгакъларын» къармарга неге керекди, деген оюм да жюрюй эди. Инсанлыкъны баш ёлчеми урунууда тирилик бла жигитлик эди.

Алимни повестини жигити – Бекир – махтаулу къойчуду, чурумсуз ишлейди. Артданартха, жашла урушха кете башлагъанда уа, ол бютюн къадалады. Былайда жазыучуну фахму жютюлюгюню дагъыда бир ышаны шартланады: урунуугъа инсан борчхача къарап, иги ишлеген, айхай, ол керти да, ыспасха тийишлиди. Алай адам, эки бетлилигин, эки оюмлулугъун жашыырыр муратда кече-кюн демей, башы кётюрмей эсе уа? Тёппе улуну повести аны юсюнден биринчи болуп суратлау сёз айтканладанды: урушха бармай къалыр амал изледи, тириликни юлгюсюн кёргюзте эди Бекир. Кёзге урунмазгъа кюрешип, урушдан эсе мында бек керекди, деп бичим этдирирге итинип.

Жол сайлай...

Жаннет, жаханим деген англыламла болгъаныча, адамны да эки жолу барды, эки сайлауу – жамауат аллында жууаплылыкъгъа бла жууаплысызлыкъгъа, огъурлулукъгъа бла кюйсюзлюкге. Къайсы жолну сайлайды инсан – ол аны къолундады. Инсанны эки сайлауу бар эсе да, борчу бирди – адамлыгъын сакълап, огъурлулукъну этип ышырыргъады. Тарых болумла, кыырал кюйсюзлюк инсанны жашауун сыйрыпп юзгенликге, адамлыгъын сыйыралмайдыла. Адамлыкъ бла насыб а бирдиле. Адамлыгъы жокъну- тынчлыгъы, токълугъу бар – насыбы уа жокъду.

Тёппеланы Алимни «Сыйрат кёпюр» деген романы бизни, ол тюрлю шартлагъа шагъат этип, жангыдан ийнандырады. Малкъар халкъны жашау терегин аудурургъа итинненле бла аны сакълагъанла бетден-бетте сюелип сермешедиле. Ол сермеше сталинчи аскерчиле, сауут-сабалы эселе да, къарысусудула, жазыкъдыла, бардыргъан ишлери да анга кёре тутхучсузду, кишиге керек болмагъан. Кертиди, аскерчиле башларына эркин тюйюп эдиле, алай, сайлау этип, адамлыкъны сакъларгъа эркин эдиле. Ол эркинликни киши кишиден тилеп алмайды – адамлыкъ кимни да жаны, къаныды.

Ол себеплеген «Сыйрат кёпюрню» жигитлери – малкъар халкъны кечилери (Хамзат, Жаннес, Атто) буйрукъну къара кулларындан бир зат да излемейдиле, артыкълыкълары ючюн кёлкъалды этип, чамланып, айып салып да кюрешмейдиле. Айыпдан уяллыкъ болсала, ал инсанлыкъ мардадан чыгъарыкъ тюйюл эдиле. Алай мардадан чыкъгъанлагъа бла къарысусузлагъа, гюнахха берилгенлеге жаланда жан ауруутургъа, жарсыргъа, кечгинлик берирге тийишлиди, деп оюмлайдыла Алимни жигитлери.

Анга кёре уа, малкъар халкъ, бютюнда Хамзатча жашлары, юсюне къая ауугъанлай, къыйынлыкъ ауун, басып, тунчукъдура турсанлай окъуна, адамлыкъ марданы не аз да зниш этмейди. Хамзаты, Керими, Аттосу да нени да башы адамлыкъ болгъанын, адам кишиликге, огъурлулукъгъа деп туугъанын унутмайдыла. Тенткелик бла сабрылыкъ, кюйсюзлюк бла дин огъурлулукъ, бетден-бетге къарап, не мен, не сен деп сюелгенлеринде, малкъар халкъны келечилери сабырлыкъ бла диннге ийнанылукъ берген басымлыкъгъа кертичилей къаладыла. Сталинчи аскерчиле гузабалыкъны бла мыртазакълыкъны жек шапаларыча жюрюте эселе кеслерин, Хамзат, Атто, Керим эм башхала адамлыкъ мардагъа, акъылгъа бла танзалыкъгъа сагъайып тынды-радыла ишлерин.

Жууаплылыгъын ангылай

Тёппеланы Алим, аны бла бирге литературагъа келген тёлю кыйын ыллада аякъланнганды. Эки бетли, эки оюмлу болугъра, къабыргъаны кыыраллыкъгъа жараштырыргъа юйретген. Анга кёре, кёп автор, чыгъармаларыны къарысузлыкъларыны сылтауун кыырал къатылыкъгъа атап, ол заманлада жазгъан китапларындан азатланыргъа да сюе эдиле.

Литератураны борчун бла жамауат аллында жууаплылыгъын унутмай, эниш этмей, анга кыыйын салгъан жазыучуларыбыздан эди Тёппеланы Алим. Ол кимни арбасына минсе, аны жырын жырлагъанладан тюйюл эди. Сёз ючюн, Алимни «Туэлу гюттю» деген повести, колхоз куыралыугъа жангы кёз къарамны бла англыламы белгилеген чыгъарманладан бири болуп, 1973 жылда басманлангады. Аны кыыйматына тюз бичим этер ючюн, совет идеология бла келишмеген алгай повестьле бла романла 1980 жыллада жазыла башлагъанларын эсге алыргъа тийишлиди. «Ташны ата болмеген башына урур» деген романы бизни, ол тюрлю шартлагъа шагъат этип, жангыдан ийнандырады. Малкъар халкъны жашау терегин аудурургъа итиннгенле бла аны сакълагъанла бетден-бетте сюелип сермешедиле. Ол сермеше сталинчи аскерчиле, сауут-сабалы эселе да, къарысусудула, жазыкъдыла, бардыргъан ишлери да анга кёре тутхучсузду, кишиге керек болмагъан. Кертиди, аскерчиле башларына эркин тюйюп эдиле, алай, сайлау этип, адамлыкъны сакъларгъа эркин эдиле. Ол эркинликни киши кишиден тилеп алмайды – адамлыкъ кимни да жаны, къаныды.

Ол себеплеген «Сыйрат кёпюрню» жигитлери – малкъар халкъны келечилери (Хамзат, Жаннес, Атто) буйрукъну къара кулларындан бир зат да излемейдиле, артыкълыкълары ючюн кёлкъалды этип, чамланып, айып салып да кюрешмейдиле. Айыпдан жашауну анга кёре суратлап, тюрлендирирге, «тазаларгъа» итинмекликди.

Жазыучу дегенинг, жашау бла бетден-бетге сюелип, аны бла келишмеген, аны бютюн иги, къуучанлы этерге къастланнган инсанды. Жашауда белгиленнген, тохташхан умутла бла аны умуту бир заманда да келишмейди, нек дегенде жазыучуну умуту жамауат умутпадан эсе бийик, жарыкъ болугъра тийишлиди. Ол тири да, алгъа да къаратхан, бютюнда миллетни сейирлерин къоруулагъан умут болугъра керекди, ариу къылыкъгъа юйретген умут.

Тёппеланы Алим – сабийлигин кёчгюнчюлюкню къыйынлыкълары, ачлыкъ бла жаланнгачлыкъ, коменданттаны терсбоюнлукълары ачытхан жазыучубузду. Алай бушууну бушууча кёргюзте эсе да, бушуну, жашауну ачы кюнлерин да ол жарыкъ умутла бла, керти инсанлыкъ бла ёнчелейди. Туманнга туманды деп къычыргъанда, магъана жокъду, андан чыгъаргъа жол кёргюзте билмекликди ишни башы. Суратлау чыгъарма жазыла эсе, жашаудан тарыгъыр ючюн, аны сёгер ючюн жазылмайды, иги жашар ючюн не этерге керек болгъанын кёргюзтеди, анга жол излетеди.

Алимни чыгъармачылыкъ иши толусунлай ол оюмгъа бла кёз къарамгъа бойсунады – «Туманда ажашхан акъ тай» ажашханлай къалмасын деген фикирге. Жазыучуну «Пиринчни сют кибик акълыгъы» деген хапары уа кюйсюзлюкню, къызгъанчлыкъны да, жашау кыыйынлыкъланы да огъурлулукъ хорлагъанын суратлагъан чыгъармады.

Алай бла, Тёппеланы Алимни чыгъармачылыкъ от жагъасы, кёп бутакъла терек кибик, кёп макъамлыды. Жазыучуну суратлау сёзю басымлыды, толу черек саркъгъанлай, шош, сабыр барады, философия оюмну, сагъышшыны терен фикирини жюгюн кётюргенлей. Болсада ол чыгъармачылыкъ от жагъаны неден да бек жылытып, жарыкъ бетли этген усталыкъ отун да сууутмагъан, халкъына, аны тарыхына бла маданиятына биийк сюймеклиги эди Алимни.

ТОЛГУРЛАНЫ Зейтун,
КъМР-ни Къырал саугъасыны лауреаты, филология илмуланы доктору.

СУРАТДА: (биринчи тизгинде) Мухас Кештов, Адам Шогенцуков, Къулийланы Къайсын, Тёппеланы Алим; (экинчи тизгинде) Абдул Яфаунов, Пётр Шевлоков эм Бабаланы Ибрагим.

Жазыучуну жугъунлугъ

Умутландыргъан прозаик

Тёппеланы Алим литературагъа 60-чы жылланы ахырында келгенди. Жылаза баргъаны сайын, ол да уллу, белгили прозаик, адабиятны бла кесаматны уста илму тинтиучюсю болгъанды.

КЪУЛИЙЛАНЫ Къайсын.

Жангы элни отун тиргизген

Адабиятны кёп миллетли биогюннгю дуниясында ма энтта да бир элни оту жанды - Тёппеланы Алимни «Ташыуу» деген романында Жамауат элни. Жазыучу бу малкъар элни биринчи кере суратламайды, ол анга кертичилей къалады - къадарына, жашауына къайгъырыуу бла.

Жамауат элни биогюнлюкдеги жашауун да, болгъаныча, тынгылы, керти кёргюзтеди. Тёппеланы Алимни туугъан жеринде Жамауат деген эл жокъду, алай ол элге бош атны атап, уллу малкъар элни жашауууну юсюнден керти хапарларын хар жангы китабында суратлайды.

Вадим ДЕМЕНТЬЕВ.

Фахмусуна къууанама

Горький атлы Литература институтда мен малкъарлы жаш поэтни къалай ёсгенине бла айныгъанына сейир этип къарай эдим. Энди уа, анга Къабарты-Малкъаргъа къайтыргъа заман жеттенде, Тёппеланы Алим кючлю, фахмулу жазыучуланы санына кёшуллугъуна къуянама.

Евгений ДОЛМАТОВСКИЙ.

Тил, тин байлыгъы болгъан

«Отлукъ ташла» деген романны окъуп, мен къазауат дуниягъа, къайтарылмазлыкъ жашлыкъны аламат, сезимли дуниясына тюшюп кёлдым. Окъугъан затыма бюсюреп, китапны ыразы болуп жапдым.

Ол романда Тёппеланы Алим кёп магъаналы сорууланы салады. Андан сора да, ол жазыучуну тилни байлыгъы бла, жазгъанны терен магъанасы бла да багъалыды.

БАБАЛАНЫ Ибрагим.

ЗУМАКЪУЛЛАНЫ Танзиля,
Россейни Къырал саугъасыны лауреаты

КЪАЛАЙ АХШЫДЫ БУ ДУНИЯДА БОЛГЪАНЫНГ!

Тёппе улу биийк тюйюл, не алаша.
Халаллыгъы ёз башына жараса,
Бек тынчлыкълы, бек насыплы болуред,
Таза жанын шинжиледен къоруред.
Бёлюнмезед, жюрек ачый, жукъусу,
Жаулукъ эте, ёз башына фахмусу.
Айт, ахшыны аманламы сюелле?
Жаз терекни эрир бузла тюелле.
Чыгъанала, гюлню тырнай, кюелле,
Кеслери уа чыгъаналай ёлелле.
Гюл чыгъады, жап-жангыдан гюллене,
Кёгет терек жашайды, кёгет бере.
Сен да алай бузну, желни озма къой.
Сени сёзюнг - магъаналы, манга тюй!
Адамлыгъынг, даражанг да биийкде,
Халкъгъа таянч болалырча, керекде.
Сен келгенча бизге насып юлюшге,
Къууанама, сени таба кенгешге.
Эркелетип турмаса да къадарынг,
Къалай ахшыд бу дуния болгъаныг!
Сен тёзюмлю, сен акъылман, сен алим,
Фахмунг уллу, фахмугъа уа жокъ ёлюм!
Алай бирде, чыдамай терс тырманнга,
Асыу излей, къараймаса да манга?
Мен да айтмай аманса деп аманнга,
Тырман этмей ачыу берген заманнга,
Къажау турдум тюзге терслик этеннге,
Къорууларгъа къарыуум да жетгенде...
Тюз жеримде ауузума да чапдыла, -
Санга атар ташны манга атдыла!
Не этейим, юйренгенме тёзерге,
Ачый-ачый, терсликлени эзерге.
Шайыр иши - ахшыланы къоруулау,
Ёлюмлюкдю къорур жерде тынгылау!

АЛТЫН ХАРДАР БЛА СЕН

Эссе

Чапыракъламы шыбырдайдыла, огъесе ёзенни энишге чабып баргъан кезлеучюкню хапар айтады? Суусап къысхан кийиклеми энип келедиле таудан? Тейрилеми учадыла, акъкъанат атларына минип, кёкде? Алагъа махтау сала, жумаркъламы къычырадыла биийкде?

– Кёк Тейриси, айтчы манга, тилеклерим жетемидиле сен тургъан жерлеге? Огъесе анда, биийкде, къазауат этип учхан самолётланы, ракеталаны дауурлары, кёк кюкюрегени, элия ургъаны жутупму къоядыла жюрегими къычырыгъын?

Жууаб а жокъ. Сен чаллыкъны жырып бараса. Жолсуз жолунг таугъады. Биийкге. Кёк тейрисини жууабын эшитир ючюн, анга жууугъуракъ барыргъа сюе болурса.

– Насыллмыса?

Кёп сагъыш этесе, келген жолларынгы жангыдан ызлай, эсинге тюйрелип къалгъан затлада тохтай. Хар нени да адам эсинде тутуп бармайды, анда къалгъан зат энчиди. Аз жашагъан эсенг да, быллай бир кёп кёргенинге сейир эте:

– Ким билсин? – дейсе. – Мен назмучу эдим... алгъада. Назмучу. Ызы бла хапарчы... Артда уа уллу затла да жаздым, – дагъыда эсинги жыйса. – Шукур Аллахха, онг бергени ючюн!

Сен, эртте Алтын Хардаргъа тюбеп, аны бетин таныгъандан бери, тынчаялмай, энтта да аны кёрюрге излеп, къайтып, аны эшитирге кюсеп, шам Къарачайда кешенеге кирип, кече узуну кётренлеге тынгыладыгъ. Эшите эдинг тейрилени солуулаларын, аланы узакъ жолланы юсюнден хапарларын. Хар бирини кеси жомагъы, таурыху. Жумушакъ эди ушакълары. Аладан къоркъуу болмазлыгъын ангылап, тынчайдынг. Алтын Хардар, аланы аралярында болуп, сакълай эди жанынгы.

Жер а уллуду. Барып турсанг да, къыйырына жеталмазса – аякъларынг арырла. Кёзлеринг да алай – арырла да, жилямукъларын тауусун, юз артында къуругъан черекге ушап къалырла, сау дуния суратын сыйындыралмазса ол заманда алагъа. Жаланда оюмну, эсни болады женгил аякълары бла жютю кёзлери. Ала эзте диле сени Алтын Хардарны аллына.

Эртте-эртте дунияны башын суу алып эди. Жулдузлу кёк да, юзгюдеча, анда кёре эди кёсин. Чыгъа келген кюн да, къызыл ёртенлей, анда жана эди. Кюнлеми биринде уа Уллу Тейри (аллары унутулгъан поэтлени тилеклерин эшитипми?) къанкъазлагъа къаната берди да, кёкге жиберди. Бир, эки, юч, тёрт, беш, алты, жети... уча эдиле ала, башларын юкон таба созун.

Кёп учдула къанкъазла. Арыгъан болур эдиле, кьонар жер изледиле да, тапмадыла. Сора суугъа къондула. Уллу тейри аланы тюклерин асыры женгил этгенден, асыры къалын этгенден, батмадыла, суу башында къалдыла.

Жюз кюн ётсе да, минг кюн ётсе да, бирге ушай эдиле барыда. Кюнлени бир биринден айыргъан энчиликлери болмаса, жашаунгу, жылынгы саналгъа да жокъду онг. Къанкъазланы бири тёзмеди, сууну теренине кетип, ауузунда топуракъчыкъ келтирди. Аны ызындан экинчиси кёмюлдю, сора ючюнчюсю... Алай бла ала ташыгъан топуракъчыкъдан айрыкамчыкъ болду. Энди ала, акъ къанкъазла, сюйселе – кёкге учадыла, сюйселе – жерге кюнадыла, сюйселе – сууда жюзедиле... адам улуну эсича.

–Баргъан, келлик ёмюрледе да, поэтлени тилеклери арысала жолда, аланы къанатларына алып, эльтирле къанатлыла Улу тейриге», – деп, баям, санга болушургъа сюйюп, Алтын Хардаргъа раса, бараса, ол а аякъ тюбюнгден кетмейди. Кюн да кетеди, ай да кетеди, жулдузла да батадыла, суу да таркъаяды, жер а турады...

Жаяу жолда бара, сейир таууш эшитип, къарасанг – ызынгдан алты акъ атха жегилип келген кюбюрчекли арба. Ол санга жетип тохтады да, аны алтын суу ичиридген кюмюш эшиклери ачылып, эки жанындан эки тишириу чыкъдыла...

Кюн асыры иссиден, андан жилтин тюшюп, юсюнге кийген акъ кийиммеринг къабындыла да, кюергге аз къалдынг. Сюймекликге алданнган алдамасанг а, сакъланыр эдинг. Алай... «Дуниядны магъанасы сюймекликде тюйюлдю! Башхадады!» – дегенлеге уа ийнанмла.

– Ёсе баргъан адам, дайым да бир жолну атлап, бир шаудандан суу ичип туралмайды, – дединг, Алтын Хардаргъа толу эдиле. Кюнден-кюннге уа экиси да аздан-аз бола, ачлыкъны, амалсызлыкъны къара кечеси жапды дуниясы...

Уллу Аллахны жолларында кёпдюле къабырла. Сен а сау къалдынг, жазыучу болуп, Алтын Хардаргъа жолларыны юсюнден хапар айтыр ючюн дуниягъа...

Къалай ушайдыла эрттегили, биогюннгю тилекле да бир биргеГ

Кюнню алтын кёзюн булут жапды. «Э-ге-гей!» – деп къычырды да жел аяз атларына, татлы жукълап тургъан элияны уятды. Ол а, ариу тюшле кёре тургъан жеринде уятханларына ачыуланып, кёкню жети къатысын жырып, узалды жерге. Сен, сабий, андан къоркъуп, жилягъанда киши жеринде, кыыйыры кёрюнмеген бахчада къызыу юкон тобюнде чюгюндюр арта тургъан ананны жюреги чыгъып кетерге жетген эди... Ожу жокъ эди. Аны билиппми, сени жапсарыргъа Алтын Хардар келди. Сейир

Солдан онгнга: Тёппеланы Алим, Гуртуланы Салих эм Эльберд Мальбахов.

Хардар алай оюм этди. Тейрилени ызындан адам ёмюрю келлигин биле эди ол. Сени Улуу тейрини – Аллахны буйругъу бла жаратылгъан жерде терекле орнатырыгъынгы да. Балли терек, алма, кертме терекле, чумла, улёкъула да... Биле эди ол сен анча кере юй ишлерингни, уллу терезелери бла, сен кесинг, балаларынг, сюйгенинг да дуниясы кёрюп турурча, кече – айны, жулдузланы, эртенликде – кюнню кёзю жылтыратхан чыкъны.

Алтын Хардарны аты учун бара зин жулдуза тенгинде.

– Адам улу, къарамынг узакъгъа, теннге кеттенди. Жерни ёнчелерге сюйгенча кёрюнесе. Сен, Хардар, Алтын Хардаргъа сюе эсенг, мен жолочучма дей эсенг, хазырмыса, жюл кибик, тауусула билмеген жашауну тасхаларын ачаргъа кесинге, башхалагъа да? – деп соргъан зин сенден Алтын Хардар.

Жер. Къалай сейирди – байланып. – Кюн кёзю окъуна, кёремисе, – деп къошдунг, батып баргъан кюнню ёртенинден кёзюнгю ёрге алалмай, – бюгюн батса да, тамбла жангыдан чыгъарыкъды тауусула билмеген жолуна.

Узакъ кетдинг. «Энди уа жерни этегине жетдим! Кёк бла жер быладга бирге кёшуладыла!» – десенг, ол а – ётюрюк! Ма къачыл барадыла, кёк – бийикте, жер а – узакъгъа.

Учучу садакъ огъу жеттен къанатлы, къчыырыкъ этип, букъу жолда сени аллынга тюшгенде, бир бек жарсыдынг. Аны минчакъ кёзюнден тёнгереген жилямукъ, тюшген жерин угъай, жюрегинги кюйдюрдю. «Алтын Хардар муна кёре болурму?» – деп, ёрге къарасанг, анда уа – зарыкъла. Къырыу этип, ючпол тизилип, къыбыла таба учун бара эдиле. Аланы кёрюп, ангыладынг – ёлюм да, жашау да бир жолда, бир бирге женгери тие, алай жюрюйдюле жерде.

Тширыула, къанатлыла да кёзюнгден кетмей: «Мени къызыу тилегими эшитсе эди Алтын Хардар!» – дединг да, жашил талада кюн тийген жерчикни сайлап, намазгъа ийилдинг.

– Не тилей эдинг андан?

Сен тынгылайса. Алай ол тасха тюйюлдю, сен жууап этмесенг да, билеме не тилерге боллугъун назмучу? Бютюнда эски ёмюрледен биогюннге дери Алтын Хардарны ызын ызлап, жолла сюрюп келген хапарчы! Сен келген жолну бир жанында – терслик, къарангълыкъ, ачлыкъ, кюйсюзлюк, бирси жанында уа – тюзлюк, халаллыкъ, адамлыкъ, жарыкълыкъ, сюймеклик... Алагъа бирча тиеди кюн.

Башынга акъ кюнуп, къопдунг къанамазда. Тилекледенми, замандамы? Ким билсин.

Эсингдемиди, кёчгюнчюлюкде атанг бабаларындан къалгъан къамасына алышып алгъан уч табакъ айгъа ушай эди. Биринчи заманда, жюреклени къууандыра, экиси да этген эдинг: «Къайдан да тапды мени узакъ къыргъыз элде Алтын Хардарым, Кавказда къалгъан эди да?!» – деп.

– Жюрегинген къоркъакълыкъны кетер, – деген эди ол. – Бу сынауду. Умутуна жетергге сюйген, дуния тасхаларын ачаргъа итинген таукел да, жигит да болургъа керекди. Жолда бара, кесин аяп, кёргенине сансыз къаргъан – ол жолучу тюйюлдю, жумушчу. Жумушчу уа жан тынчлыгъы ючюн къыйынлыкъны юсю бла атлап кетер. Сен аллайладан болма. Артда, тюбесенг, кёргенингги, сынагъанынгы юсюнден Уллу Аллахха не хапар айталлыкъса, кесинг кёрмесенг, сынамасанг, эсинге зат тюйрелмесе?

Артдаангыладынг: къагъанакъны биринчи къыычырыгъында, ёле тургъан къартны ахыр солуунда да жашай эди умут. Тилек, аны кеси жангыз къоймай, айланады биргесине. Ала экиси бирге болгъан жер жарыкъды. Алтын Хардарны тоханасыны бир жанында ай тагъылып, бирси жанында – кюн. Келеди анга тилекчиле – умутчула. Хар бири бир зат тилейди: ким – махтау, ким – байлыкъ, ким – мен биринчиме деп, кесине тийишли болмагъан, алай ариу эшитилген, даража къошулгъан ат...

Сен а бараса, къанатлы Боргъыгъна минип, учаса, кёкде, биийкдан къарай жерде къалгъанлагъа. Къарайса, бизге – адамлагъа – махтау, байлыкъ, даража дегенча, уакъ затла тилегенлеге, бир суудан ичип, бир жолну теплеп, жашауларын ашыргъанлагъа сейир этесе.

Алтын Хардар, ол сенден тилеп турду, нек тюшмединг сен жергe? Нек болушмадынг адам улуна ёмюрле жолунда тюз сайлау этергe?

Жерни сабийлерине къайгъы этген Алтын Хардар мудахды. Жолла къыйнагъанданмы? Санга жарсыгъанданмы?

Сен башхагъа ушамай эдинг.

МУСУКАЛАНЫ Сакинат,
«Нюр» сабий журналны баш редактору.

Къабарты-Малкъар Швейцарияча болургъа керекди

Ахыры. Аллы 1-чи бетде.

Хар зонаны энчиликлерини юсюнден айта, Хасан Тимижев быллай шартла келтиргенди: Приэльбруседе проект экиге бёлюнюп бардырылады жашауда. Ал кезиуде Азауну бла Чегетни тапландырыргъа, ызы бла уа Юсенги-Чипер Азау зоналаны ишлетирге белгиленеди. Аны хайырындан бу курортда бир жолгъа 25 минг адам сыйныныкъуды. «Эльбруса курорт зоналы чеклери белгиленнгендиле. Проектни жашауда бардырыргъа 17 миллиард сом инвестициляла керекдиле», - дегенди.

Жылы-Сууда уа тау-лыжа трассала бла бирге, табийгъат энчиликлени хайырланып, бальнеология курорт ишлетирге белгиленеди. Алай бла анда объектле сау жылны ишлерикдиле. Бу курортха бир жолгъа 10 минг адам сыйныныргъа боллукъду. Проектни жашауда бардырыргъа 12 миллиард сом керекди.

Черек эм Чегем районлада уа «Бызынгы» туркластерни ишлетирге белгиленеди. Анда 30 подъёмник, трассаладан 170 километр, къонакъ юйле боллукъдула. «Курорты Северного Кавказа» предприятие санагъаныча, объектлени ишлетирге 32 минг гектар жер керекди, ол санда тау жайлыкъла да киреди. Аны ючюн а адамла малланы ютер жер къалмайды деп жарсыйдыла. Болсада районланы администрациялары эллилеге соруу эгтендиле. Анга къатышханланы 90 процентге жууугъу турклестер жанлы болгъанларын айтландыла», - дегенди докладчы.

КъМР-ни Спорт, туризм эм куротла жаны бла министерствосуну курортланы бла туризмни айнытыу жаны бла департаментини башчысы Хусен Тимижев оюм этгенден а, туризмни айнытыу бла бирге Къабарты-Малкъарны атын битеу дуниягъа белгили этергге тийишлиди. Ол себепден а реклама кампания бардырыргъа керекди. «Къабарты-Малкъар дегенде, адамланы эслерине республиканы ариулугъу келирге керекди. Жарсыугъа, биогюнлюкде уа аны аты аманлыкъла бла белгилиди»,-дегенди.

Ол айтханнга кёре, «2012-2015 жыллада КъМР-де туризмни айнытыуну юсюнден» республикалы программада тау-лыжа курортланы, альпинизмни айнытыу бла бирге «Нальчик» курортну жангыртыргъа мурат барды.

Жыйылыуда Эльбрус районну башчысыны орунбасары Жаппуланы Руслан эмда Черек районну Жаш тёлюню ишлери, физкультура эм туризм жаны бла комитетини башчысы Аккыланы Хасан да сёлешгендиле.

Жаппуланы Руслан районда туристлени къоркъуусузлукъларына аслам эс бурулгъанын чертгенди. Къонакъ юйлени 85 проценти видеокамерала бла жалчытылыннгандыла, канат жолла уа энчи къалауур предприятияны болушлугъу бла кече- кюн да сакъланадыла. Андан сора да, терк медицина болушлукъ этергге битеу амалла къуралгъандыла, сезонну кезиюнде катастрофаланы медицинасыны арасыны врачлары да ишлейдиле.

Аккыланы Хасан Черек районда альпинизм бла бирге тарыхэтнография туризмни, экскурсияланы да айнытыргъа онг болгъанын чертгенди. Биогюнлюкде «Чирик кёл» зонаны айнытыуну планы барды, алай ахча жетишмегени ючюн ол алыкъа ахырына жетдирилмегенди», - дегенди. Аккы улу айтханыча, Черек районну энчиликлерин белгили этер ючюн, тюрлю-тюрлю кёрмючюле, байрамла бардырыладыла. Сёз ючюн, бек уллу шишлик, хычин этгенди, башха жумушла бардырылгъандыла. «Алай телевиденияда, басма органлада жетишимлени эшитмегенча болуп къалады. Бир тюрлю къаугъа, даулаш болса уа, аны бетер дуниягъа жаяргъа ашыгъадыла», - дегенди.

Жыйылыуда «Нальчик» курортну айнытыу эм башха вопросла да сюзюлгендиле. Ахырында КъМР-ни Правительствосуна, жууаплы министерстволаргъа тийишли эсгертиуле къабылгъанлыгъа, - дегенди.

ТИКАЛАНЫ Фатима.

Бир бирни тансыкълау

Ахыры. Аллы 1-чи бетде.

Табийгъатны юсюнден айтханда уа, тау жерлеригиз биздечадыла. Алай шахарыгъызда, башха жерлеригизде да жашиллик кёбюрекди. Нальчик бек ариу кёрюннгенди.

- **Фестивальда концерт программагъызгъа бек сюйюп, уллу ыразылыкъ бла къарагъанбыз. Сиз, студентлеча угъай, чынтты артистлеча сокъгъан эдигиз. Миллет кийимлеригиз да бек ариу**...

-Бери келирден алгъа биз тынгылы хазыланнган эдик. Билемисиз нек? Юйде бизге сиз къазах, къыргъыз халкъланы культураларын билген, таныгъан этесиз деген эдиле, аны себепли репетицияланы уллу кёл салып бардыргъанбыз.

Фестивальны къурагъанлагъа бек ыразыбыз, ол болмаса, биз бери не хазна келалгъы эдик. Аны хайырындан Къабарты-Малкъар, аны адамлары, фестиваль да бизни эсибизде бир сейирлик жомакъча къаллыкъды. Аны бла бирге уа мында кёпле бла танышханбыз, бир бирибиз бла шуёхлукъ да жюрютюрге келишгенбиз. Насыпха, Интернет да барды.

Жаш адамла бла къыса ушагъымдан сора мен алагъа алгъыш эттенме, окъууларындан,башха ишлеринден да къууанырларын, юйлерине саусаламат къайтыларын, саулукълу, узакъ бююрлю болурларын да сюйгеними билдиргенме. Къыргъызны Джалалабад областыны Ленин Джол элинде туугъанымы, жашауму биринчи беш жылын анда ётдюргеними билдиргенме, эки жаш бла бир къыз да ол областдан болгъанларын айтдыла, мен алагъа эрттегили танышларымача къууандым. Жырларын, макъамларын эшитгенимде, тепсегенлерин кёргенимде да бек танысыкълагъанымы айтханма. Юйюрюбюзде биогюнлюкде да сёлешсек, къыргъыз сёзлени къошмай къоймагъанбызны, чайгъа уллу сюймеклик да бизни миллетге Орта Азиядан келгенин айтханымда, аланы бетлери жарыгъанларын кёргенме.

Къонакъла геуюрге кюн юйлерине тебирей эдиле. Ала бла суратха тюшерге сюйген таулулле кёп эдиле.

ДАЛХАТЛАНЫ Марзият.

Музыкалы инструментледе ариу сокъгъандыла.

Белгисиз солдатны хурмет бла асырау

Ахыры. Аллы 1-чи бетде.

Аскеркчини асыраугъа аталгъан митингни Мадина Долова ачханды эмда бу къызыу кюн, саулукъларына да къорксмай, алайгъа келген ветеранлагъа ыспас этгенди. Ызы бла, Гайыланы Мухтаргъа айланып,ол белгисиз солдатны къабырына хар заманда да кёзкъулакъ болгъанлай тургъаны, аны тап халда тутханы ючюн жюрек ыразылыгъын бildиргенди. Аны ыспас сёзюне Хасанияны администрациясны башчысы Азаматланы Къайсын, урушну, урунууну да ветераны Иван Полишук да кёшулгъандыла.

Бетал а жетмиш жылны ичинде къабыр аны юйюню терезесини тюбюнде тургъанын, алгъа анга анасы къарагъанын, малкъар халкъны кёчюргенлеринде уа, элде къалгъан оруслу тиширыу кёз-къулакъ болгъанын билдиргенди. Элде 16-чы номерли орта школну окъуучуларына да ол ыразылыгъын айтханды. Ала да къабырны жокълагъанлай тургъандыла.

Бетал къабырны тёгеригине чалдиш салгъан зди, адам, мал да малтамасын деп. Быйыл а «Излеу» отрядны къауумуна киргенле - Олег Зарыцкий, Андрей Степанов, Евгений Кузьмин, Руслан Маржохов да - белгисиз солдатны башха аскеркчиле жатхан къабырлада асырауну дурус кёргендиле. Нальчикде аскер комиссариат да анга ыразылыгъын бергенди.

-Уруш бёлген ахыр солдат асыралгъынчы барады, деп халкъда аллай сёз жюрюйдю да, быллай белгисизле, жарсыугъа, алыкъа кёпдюле. Бизни барыбызны да борчубуз - аланы табып, бюгюннгю солдатныча, хурмет бла асырауду,- дегенди Гайыланы Бетал ахырында. Къабыргъа топуракъны да биринчи болуп ол атханды.

Ол кюн болгъан битеу ишлени ВГТР-ни 1-чи каналы алдырып тургъанды.

Гулланы элтип барыу.

ХОЛАЛАНЫ Марзият.

МАГЪАНАЛЫ ТЕМА

Жаш тёлюге - Эсгериу ингир

Бахсан шахарда «Единая Россия» партияны республикада бёлюмюню жамауат организацияланы консультация советини болушлугъу бла, «Галактика» жаш тёлю клуб къурап, эсге тюшюрюню эм бушууну кюнюне жоралап ингир бардыргъанды.

Тюбешиуге урушу ветераны Василий Симонов къатышхан эди. Василий Григорьевич жыйылгъанлагъа ол къыйын жылланы юсюнден хапарлагъанды: «Фашистле бизге 22-чи июньда эттенликде чапхан эдиле. Бек кючлю эди Германияны аскери. Алада пропаганда иш да къаты баргъанды. Немислиле бирси халкълагъа патчахлыкъ этерикленре толу ийнаннгандыла. Гитлер бек биринчи кесине Европаны гитче къыралларын бойсундургъанды, артда уллуа бла кюреешип башлагъанды. Ол хыйладан да артха турмагъанды. Алай Польшаны алыр ючюн, фашистлени башчылары немис солдатлагъа ол къыралны аскер кийимлерин кийдиргенди. Сора алагъа анда бир элчикде жашагъан немислени кыстатдыргъанды. Бомбала, снарядла атып, ол элни кюйдюргенди. Бу ишледен сора битеу дуниягъа Польша немислилеге чабыуллукъ этгенди деп билдиргенди. Эки жыйыкъны ичинде бу къыралны да бийлегенди. Европаны кёп къыралы анга баш ургъандыла, алай бла Германия бек къарыулу болгъанды. Акъырын-акъырын ол Совет Союзгъа атланнганды.

Василий Симонов.

Гитлер Кавказда да кёп аманлыкъ этгенди. Анга мында нефть керек эди. Ол Кавказны миллетлери аны жанына боллукъларына да ишексиз эди. Насыпха, аны умутлары да толмагъандыла, деп бошагъанды сёзюн Василий Симонов.

Андан сора жыйылгъанла, урушда жоюлгъанланы эсгере, бир минутну шош тургъандыла. Эсгериу ингирни кезиуюнде урушха жораланнган презентацияны да кёргюзтгендие. Хорламны жырлары уа ветеранны, къонакъланы кёллерин кётюргендие. Жаш адамла урушну юсюнден окъуучан назмулагъа тынгылай, кёпле кёз жашларын букъдурмай эдиле. Алай Амина Казибаева Муса Джалильни «Варварство» деген чыгъармасын айтханда неда Андрей Дементьевни «Ананы юсюнден балладасын» окъуучанларына, къарсла иги кесекге созулгъан эдиле. Клубну башчысы Зарема Кушхова уа келгенлени кеси жырлап да къууандыргъанды.

Клубну атындан ветерананга эсде къалырча саугъала бергендиле. Ол да кеси жанындан алагъа «Эсгериу китапны» саугъалагъанды. Анда урушда Бахсан эм Эльбрус районда жоюлгъанланы юслеринден айтылады.

Эсгериу ингирге районну башчысыны орунбасары Залим Хежев, «Единая Россия» партияны Къабарты-Малкъарда бёлюмюню толтуруучу комитетини баш специалисти Гуппойланы Тимур, жамауат организацияла бла байламлыкъ жюрютюу жаны бла къырал комитетни специалисти Олег Балов эм башхала къатышхандыла. Жыйылгъанла барысы да ахырында бирге суратха тюшгендиле.

КУЛЬЧАЛАНЫ Зульфия.
Сурат авторнуду.

Экономика

Кёрюмдюлени асламысы ёсгендиле

Къабарты-Малкъарны Экономиканы айнытыу эм сатыуалыу министерствосундан билдиргенлерине кёре, бизни республикабызны эл мюлк товарла чыгъарыучулары быйылны биринчи беш айыны ичинде 5,7 миллиард сом багъасы продукция чыгъаргъандыла. Былтырны бу кезиую бла тенглешдиргенде, ол онтогъуз процентге ёсгенди.

Республиканы мюлклери жазлыкъланы быйыл 70 минг чакълы гектаргъа сепгенди. Ол санда будай бла къудору он минг гектар жерни алады, урлукълукъ нартюх - 28 минг, чёплеу - 11,6 минг эм тахта кёгетле 3,6 минг гектарны.

Малланы саны да мюлкледе быллай бир болгъанды: тууарла – 277 минг (14 процентге кёбейгенди), ол санда айнекле 137 минг (21 процент), къойла бла эчкиле 383 минг эм тонгузла 55 минг бардыла.

Мюлклени битеу тюрлюлеринде союлмагъан ауурлукъда 28,4 минг тонна тууар эм юй къанатлы эт чыгъарылгъанды, 146 минг тонна сют саугъланды эм 67 миллион жумуртха алынгъанды. Бу кёрюмдюле, былтырны биринчи беш айы бла тенглешдиргенде, 122, 116 эм 99 процент болгъандыла.

Юсюбюздеги жылны январьмай айларыны кезиуюнде розница сатыу-алыуда 28 миллиард сомдан аслам товар сатылгъанды эм алынгъанды. Ол да жети процентден кёбюрекге ёсгенди. Сатыу-алыуда жюрюген товарланы санында аш-азыкъ болмагъан продукция 52,3 процентни алады. Аш-азыкъ, ол санда татлы суула, сора тютюн продукция онюч миллиард сомдан аслам багъасы сатылгъандыла. Ашазыкъ болмагъан товарла уа 14,7 миллиард сом багъасы. Эки кёрюмдю да, былтырны бу кезиую бла тенглешдиргенде, 9,4 эм 5,6 процентге ёсгендиле.

УЛБАШЛАНЫ Мурат.

Шимал Осетиягъа келгендиле

«Шуёхлукъну жолу Югра- Кавказ-Югра» деген халкъла аралы проектте къатышханла Шимал Осетиягъа келгендиле. Сибирьни делегациясы республиканы башчысы Таймураз Мамсуров бла тюбешгенди, деп айтхандыла ИТАР-ТАСС-ны корреспондентине Шимал Осетияны башчысыны пресс-службасында.

40 жаш активист, асламысы Ханты-Мансийскеде айны ичинде Шимал - Кавказ федеральный округну республикаларында боллукъдуда. Жашла Шимал Осетияда алты кюнню турлукъдуда. Ол кезиуде осетинлилени культуралары эм миллет тёрелери бла шагъырейленирикдие, экскурсияла, спорт мероприятияла да боллукъдула.

Проектте къатышханла шёндюге дери Дагъыстанда, Чеченде эм Ингушетияда болгъандыла. Сибирьни делегациясыны Шимал Осетияда болгъаны программасы улуду. Ала Алагирдеги тиширыу монастырьде эм бийик тау элде Нарда – осетинли литератураны мурдорун салгъан Коста Хетагуровну музейюйюнде болгъандыла. Энди ала Бесланда «Мёлеклени шахарында» боллукъдула, Элхотовону къабакъ эшиклеринде, Уллу Ата журт урушда къаты сермешле болгъан жерде излеулеге къатышырыкъдыла. Программа бек бийикдегилеге саналгъан, Шимал Осетияны ариу тарларындан бирине - Мадагробинский суу чучхурлагъа турист походха барлыкъдыла.

Комбайнланы - «Ростсельмашдан»

Россейде мирзеулюк битимлени оруучу эм тирликни жыйыучу комбайнланы чыгъарыучу уллу завод, ючюй ыйыкъ ишлемей туруп, жангыдан эл мюлкге керекли машиналаны чыгъарып башлагъанды. Ростов областны правительствосуну жыйылыуунда губернаторну орунбасары Александр Гребенщиковну айтыууна кёре, дементили предприятие ишин июньну ал кюнлеринде тохтатхан эди, сатыллыкъ товардан складла тыкъ – тыкъма болгъанлары себепли сатылмай тургъан комбайнла 1900-ге жетген эдиле.

Регионну властьларын, къуру «Ростсельмашдан» сора да, Таганрогдагъы къытлыкъ къысхан автомобиль завод да сагъышха къалдыргъанды. Вице-губернатор Сергей Горбаньны айтханына кёре, Ростов область хар заманда да промышленностьлу регион болгъанды эм «шахарла къураучу предприятиялагъа» болушлукъ этиу властьны борчуду. Энергия кючлеге багъаланы ёсюп баргъанлары предприятияланы артларына аудургъандыла, тюзюн айтсакъ, файда тюшюралмазча этгендиле», - дегенди Горбань.

«Ростсельмаш» компанияны къауууму дунияны эл мюлк керекли техниканы чыгъарыучу беш уллу компанияны санындады. Аны къауумунда 13 предприятие барды. Производство кючлери Канадада, Россейде, Америкада, Украинада эм Къазахстанда орналып ишлейдие, аланы продукциялары дунияны 26 къыралына сатыладыла.

Биригип урунадыла

Астрахань областны делегациясыны Иранны Резави-Хорасан провинциясына баргъаны бир бирни ангылауну юсюнден меморандумгъа къол салыу бла бошалгъанды. «Документте губернатор Александр Жилкин эм Резави-Хорасан провинцияны вице-губернатору Махмуд Салахи къол салгъандыла», - деп айтхандыла ИТАР-ТАСС-ны корреспондентине Астраханьны губернаторуну пресс-службасында. Тийишли келишим эки регионну сатыу-алыу эм промышленность палаталарыны аралярында этилгенди.

Иранлы коллегала ахшы къонакъбайлыкъ этгенлери ючюн ыспас этип, Россейни бла Иранны араларында байламлыкъны биийк даражада болгъанын да чертип, эки къыралны регионларыны араларында байламлыкъла да айнып баргъанларын айтханды. «Биз провинциялы байламлыкъланы даражасында къыраллардыбызны биригип ишлеулерин кючлендирир ючюн, кёп иш этерча онгбуз барды», - дегенди губернатор.

Вице-губернатор Махмуд Салахи меморандумгъа къол салыугъа жораланнган церемониияны кезиуюнде былай айтханды: «Биз билебиз Астрахань область Иранны шимал провинциялары бла жууукъ байламлыкъла жюрюттенин, биз да бек ышанабыз бизни провинциябыз бла да биригип ишлерча онгла табыллыгъына», - дегенди Махмуд Салахи, провинция Езави-Хорасанда иранлы предприятияла чыгъаргъан кёп тюрлю продукция болгъанын, аланы Астрахань областъха жибериртча онгла да болгъанын энчи халда чертип.

Федеральный бюджетден - 57 миллион сом

Уллу Ата журт урушну ветеранларыны 2005 жылда 1-чи мартдан сора эсепге алынгъанларын жашау журтла бла жалчытыргъа деп федеральный бюджетден Адыгеягъа 57 миллион сом берилгенди. Аны ючюнден ИТАРР-ТАСС-ны корреспондентине республиканы урунууну эм социальный жаны бла айнытыуну министри Наталья Широкова билдиргенди. Аны айтханына кёре, ол ырысхы 128 ветерандан 67-син жашау журтла бла жалчытыргъа жетерикди.

Министрни айтханына кёре, урушну ветеранларындан эсепге алынгъанланы жашау журтла бла жалчытыу Адыгеяны башчысыны контролюнда болгъанды, болгъанлай да турады. Регионда жашау журт болумларын игилендирирге деп 2005 жылда 1-чи мартдан сора 586 адам эсепге алынгъан эди. Аладан 458 ветеран жашау журт бла байламлы болумун игилендиргенди.

Быргъы ызланы жарашдырадыла

Сочиде Олимпиада паркда ишлене тургъан буз ареналагъа жылыу берлик 80 - километрлик быргъы ыздан 20 километрин битдиргенди. Ол быргъы ыз Адлердеги ТЭС-ни олимпиадалы объектле бла байламларыкъды, деп айтхандыла ИТАРР-ТАСС-ны корреспондентине «Олимпкъурулуу» деген къырал корпорацияда.

«Олимпкъурулушда» билдиргенлерине кёре, буз тоханаланы жылыу бла жалчытыу инженер сетьлени эм Олимпиада паркны коммуникация ызларын ишлеу жаны бла уллу ишлени комплексини бир кесегидиле. Битеу алып айтханда, суу бла жалчытыуну 22 километрин эм кир сууланы кетерлик быргъы ызланы кёп къалмай 40 километрин ишлерге, 20 километр жылыу берлик быргъы ызланы, 100 километр электроызланы, 40 километр жолланы, 6 насос станцияла, 11 да трансформатор подстанцияланы ишлерге керекди. Ол сетьлеге оноу бир диспетчер пунктдан этилликди.

Къургъакълыкъдан битимле кюйгендиле

Къалмукъ Республикада хауаны иссилигини эм топуракъны къургъакълыгъыны хатасындан 120 минг гектардан аслам жерде ёсдюрюлген эл мюлк битимле къуруп кетгендиле. Аны юсюнден ИТАР-ТАСС-ны корреспондентине МЧС-ни Юг региондагъы арасында билдиргендиле.

- Республиканы Эл мюлк министерствосу берген шартлагъа кёре, РФ-ни бу субъектини эл мюлк битимле ёсдюрюлген жерлерини 47 процентндегиле кюйюп кеттендиле. Аны хатасындан тюшген заран 500 миллион сомдан аслам болгъанды, - дегенди МЧС-де.

Къургъакълыкъ бла байламлы Къалмукъ Республиканы территориясында къыйын болумну низамы тохташдырылгъанды.

«Воронеж –ДМ» Армавирде дежурналыкъ башлагъанды

Ракетала бла чабыуллукъ этергге боллукъну алгъадан билиуню жангы «Воронеж-ДМ» системасыны радиолокация станциясы (РПС) Армавир шахарны тийресинде быйылны ахырына дери аскер дежурналыкъгъа къатышып башларыкъды. Аны юсюнден журналистлеге РФ-ни хауадан-космосдан къоруулануну аскерлерини командующиси Олег Остапенко билдиргенди.

- Су станцияны къурау шёндю бошала турады, сора ол аскер дежурналыкъгъа къатышып тебирерикди. Биз шёндю аскерчилени бла граждан специалистени биригип ишлеулерини жорукъларын жарашдыруу бла кюреше турабыз, аны бла байламлы айтылгъан станцияны аскер дежурналыкъ ишлеге тохташдыруну быйылны ахырына дери толу бошагъа керекди, - дегенди командующий.

Газетге жазылыу

Къуруда айтдырып турмайыкъ

Ёз тилибизде чыкъгъан газетге миллет бир заманда да уллу кёллю болмагъанды. Аны чыгъарын ашыгъын сакълагъанды, окъугъанды, ныгъышлада сюзгенди. Газетни окъугъандан сора кёпле, редакциягъа сёлешип, ююмларын да айтхандыла.

Журналистле да, газетибиз сейир болсун деп, билимлерин, заманларын бир да аямайдыла.

Эллеге, шахарлагъа жюрюп, алимлеге, усталагъа, мюлк башчылагъа, урушну ветеранларына, сейир къадарлы адамлагъа жолугъуп, аланы жашау жолларыны юсюринден хапарла басмалайдыла. Тарыхыбызны, культурабызны, адет –тёрелерибизни да унутмайдыла. Аланы юсюринден да терк-терк жаза, окъуучуларыбызны яразы этерге кюрешедиле. Редакциягъа сёлешип, бизни элде да бир огъурлу адам барды, аны юсюнден жазып, халкъгъа белгили этсегиз эди деп тилегенле да аз тюйюлдюле. Аланы да къабил этерге кюрешедиле.

Къртди, узакъ эллерибизде, кесибиз сюйгенча, терк-терк боламайбыз. Ол да аллай жумушла тындырыргъа улоу болмагъанылы хатасындан. Алай болгъанлыкъгъа, редакцияны къуллукъчулары хар тау элде да боладыла. Алада шёндюгю болумланы юсюринден айтадыла, билдиредиле.

Газетге редакциядан тышындан адамла да жазадыла. Олсанда Огъары Малкъардан Атабийланы Магометни, Нальчикден Аттоланы Магометни, Хасаниядан Таумырзаланы Далхатны бла Эфендиланы Эрменбийни, Тёбен Чегемден Туудуланы Борисни айтыргъа боллукъду. Аланы хапарларын да окъуучуларыбыз сакълап турадыла.

Алай эте, ёз тилибизде чыкъгъан «Заманыбызны», башха газетледен артха къалмай, чыгъаргъанлай турабыз. Аны ючюн кёп окъуучуларыбыздан ариу сёзле, алгъышла эшитгенбиз. Ол бизни къууандырады. Айхай да, ишинге багъа бичилсе, кёлюнг кётюрюледи.

Болсада бизни да бир жарсыуубуз барды. Ол да неди дегенде арт жыллада, окъуучуларыбызны саны аздан-аз бола тебиргенди. Къуру бизде угъай, хар изданиялда да хал алайды. Газетибизни магъанасы бизге башхаладан эсе уллуду. Ол тилибизни юрбежисиди, аны къалаууруду.

Аны хар таулу юйюрде алыргъа керекдиле. Алгъаракъда окъуучуларыбыздан бири сёлешип: «Азияда ёз тилибизде чыкъгъан газетни бирден-бирге ётдюрюп, алай окъугъан эдик. Биз аны къалай багъалай эдик. Биогюнлюкде уа, хар кюнден жангы номерин аллыбызгъа келтирип тургъанларында, кёп таулуа аны алмайдыла. Мен а былай дейме - таулума деген таулу газетни алсын».

Газетте узакъ тау эллерибизде иги жаздыгъанла. Ол а биютюнда бек Нальчикде, аны тёгерегинде элледе жашагъанлагъа керек эди. Андагъыланы къызлары, жашлары, сабий садлагъа жюрюп тебиргенден башлап, бек алгъа орус тилде сёлеширге юйренедиле. Бир-бир юйюрледе да атала, анала да сабийге бла орус тилде сёлешедиле. Окъугъаны, сёлешгени да орусча болса, ол сабий ёз тилин къайдан билликди.

Кёп болмай халкъыбызны ийнагъы, аламат жырчы Улбашланы Азнорда къонакъда болгъан эдик. Озгъан жылланы эсгергенде, ол былай дегенди: «Агитбригада бла малчы къошлада, биченчи жыйынлада, сабанчылада бола тура эдик. Адамланы жыйып, къобуз согъып, жырлап тебиерден алгъа, газетибизни окъуп, андагъы материалла бла аланы шагъырей эте эдик. Республикада, къырал да, дуния да тургъан ишлени юслеринден окъусакъ, сейир этип тынгылай эдиле. Чам, масхара хапарлагъа кюлгендиле. «Ыргъакъгъа» сагъышлы тынгылагъандыла. Газетде басмаланнган хапарланы сюзюп бошагъандан сора жыр-тепсеу программабызны андан сора бардыра эдик». Кёп жылла мындан алда жайлыкълада алынннган суратла да анга шагъатдыла.

Саны жюз мингнге жууукъ миллетде эки минг бла жарым окъуучу табылмайды. Ол бир да болмагъанча азды. Аны ючюн миллет сезимге чакъырабыз. Ёз тилибизде чыкъгъан жангыз газетни кётюрейик. Башында айтханыбызча, таулума дегенни юйюнде «Заман» газети болсун!

ОСМАНЛАНЫ Хыйса, Суратланы **УЛБАШЛАНЫ Азнор** бергенди.

(Башында): «Риуачиле» жайлыкъда Улбашланы Азнор гергегежчи биченчилени аллында «Коммунизмге жол» газетни окъуй тургъанды.

(Тобюнде): газетни окъуп башагъандан сора жырла, тепсеуле башлана эдиле. Сол жаныда дауурбасы бла Улбашланы Азнор. Къобузчу къыз герпегежчиди. Тепсей тургъан эр киши уа Табугентден аламат сыбысгъысы Атабийланы Магометни.

Суратла 1964 жылда алынннгандыла.

Китап тапкада

Айтхылыкъ тюркологну ючтомлугъу

Мария бла Виктор Котляровла кеслерини китап басмаларында XX ёмюрню айтхылыкъ тюркологу Алийланы Баблашны жашы Умарны «Сайламаларыны» ючтомлугъун басмадан чыгъаргъандыла.

Алийланы Баблашны жашы Умар (1911-1972) Шимал Кавказда бек биринчи болуп тюркологиядан филология илмуланы доктору деген ат алгъанды (аны чыгъармалары битеу тюрк къыраллада белгилидиле). Ол къарачай-малкъар тилни айнытыгъа уллу къыйын салгъанды. Школлагъа окъуу китапла жазгъанды, литература критика, этнофольклористика, поэзия, драматургия, фонетика эм фонография, синтаксис, диалектология, битеулю тил билим –ма он тюрлю илму ишледе кесини ызын къойгъанды алим. Бир тюрлю ишеклик болмай айтыргъа керекди Къарачайны бла Малкъарны филологлары Алий улу сюрген сабанны тирлигинден ючюн алгъанларын. Ол Россейни илмусун айнытыугъа да тийишли ючюш къошханды.

Бу уллу алимни илму ишлери арт кезиуте дери бирге жыйылмагъандыла: аланы асламысы мындан кёп заман алгъа басмаланнгандыла, кеслери да аз тиражлы ведомстволу басмада жарыкъ кёргендиле. Бир-бирлери уа, энчи белгилеп айтсакъ, тюрк-тюрлю конференциялада сёлешиулери, белгисизлей кьалгъандыла, литература чыгъармаларыны барысы да къол жазмалай сакъланнгандыла.

Китап басма Алийланы Умарны чыгъармаларын бюгюнгю китап окъуучулагъа белгили этерге уллу къыйын салгъанды. Былайда сёз жыйымдыкъгъа илму ишлери бла бирге суратлау чыгъармалары да киргенлерини юсюнден барады.

Биринчи томгъа бек биринчи жазгъан илму-теория чыгъармалары киргендиле: Къарачай-Малкъар эм башха тиллени фонетикаларына битеулю теория анализ этилген материалла бла бирге тарых, диалектология, морфология бла байламлы вопросланы магъаналыкъларын ачыкълап эттен докладлары.

Экинчи томда къарачай-малкъар тилни синтаксисине комплекс халда анализ этилген чыгъармала бардыла. Алим былайда сёз экилешни бла айтымны синтаксис бирликни

лингвист структурасы бла ангылатханды.

Ючюнчю томда Умар Баблашевични чыгъармачылыгъыны деменгилилигине, кёп тюрлюлюгюне шагъатлыкъ этген материалла басмаланнгандыла. Анда А.С. Пушкинни, М.Ю. Лермонтовну, Т.Г. Шевченкону Алий улу кёчюрген назмулары магъаналы жерни аладыла. Аны бла бирге анда авторну тюрлю-тюрлю жанрларда жазылгъан, дуниягъа, табийгъатха кесини кёз къарамы бла бирге битеу къарачай, малкъар этносну дунияны жаратылыуына, къдуретине багъа бичиюон суратлагъан чыгъармалары бардыла.

Бу айтылгъан ючтомлукъну ал сёзюн филология илмуланы доктору Гузейланы Жамал жазгъанды. Ол Алийланы Умарны къарачай, малкъар, тюрк тиллеге эм битеулю тил билимге атальп жазылгъан илму ишлери, хар замандача, бусагъатда магъаналыдыла, ол угъай, битеу россейли тил билимни айнытыугъа уллу юлюш къошханлай турадыла, дейди. Мусукаланы Сакинат а Умар Баблашевични назмулары, поэмалары, тамсиллери, хапарлары, артыкъда тил хазнасы, поэтессаны чыгъармачылыгъында къаллай уллу магъананы тутханыны юсюнден ётемлик бла айтханды.

Сайламаланы ючтомлугъун хазыларгъа деген оюмну бек алгъа айтхан, аны ишин къолгъа алгъан Алийланы Умарны кызысы белгили филолог, кёчюрюлген халкъланы юслериндеи «Ол алай болгъанды» деген китапны автору Алийланы Светлана болгъанды. Ахча бла уа къарачай-малкъар жаш тёлюню айнытыугъа себеплик этиуню «Эльбрусоид» фонду болушханды. Редакция коллегиягъа уа Малкъарны, Къарачайны белгили алимлери киргендиле.

Ючтомлукъну юсюнден айтсакъ, илму жаны бла къарасакъ, терен магъаналадыды, бир тюрю халатсыз чыкъгъанды, ариу жарашдырылгъанды, полиграфиясы бийик даражадады.

Былайда кёп томлукъ филология чыгъармала (аны 60 басма чапырагъы барды, тиражы 1500 экземпляры) Шимал Кавказда эндиге дери бир да чыкъмагъандыла.

Басмагъа **ТЕММОЛАНЫ Мухадин** хазырлагъанды.

Масхара

Мюлк да, ырысхы да болса

Къурталаны Ахмадия Огъары Малкъарда сёзнюю айта, жарата, кюлкюню да билген кишиледен бири эди. Эллилери биогюн аны чамларын унутмагъандыла, атын хурмет бла эсгередиле. Аны бир этген ишин, бир жол аз мадарыуу болгъан жашны анасыны тилеги бла ол аны къалай юйдегили этгенин айтайыкъ.

Тотурланы Темирбекни жашы Токъбай сюргюнден кьайтхандан сора, тёрт отоулу юйюнюю экисин сюртюп, бояп, жашаргъа хазыр этип, ара мюлкню ишинден къутулалмай, бирси экисин жарашдыралмай тура эди.

Кюнлени биринде Ташлы элден Токъбайгъа къаршы жууукъ жетген тишириу Малкъаргъа келеди. Тотурлагъа да кьайтады. Аланы жашау халларын да кёреди. Еллеринде бир ариу, намыслы, ёллайлы къыз болгъанын, ол Токъбайгъа аламат жашау нёгерлик этеригин айтады.

Эки-юч кюнден, жууукъ-ахлу жыйылып, айтылгъан къызны Токъбайгъа тиеирге оноулардыла. Сора беш кишиден келечиле иерге келишедиле. Алагъа башчыгъа уа Ахмадияны айырдыла.

Келечиле, заманны соза турмай, жолгъа тебиредиле. Ол заманда, шёндюча, машина эркинлиги жокъ эди, жолдаклода да сюеле, Ташлы элге ингир алагъа жетдиле. Сора сёзню къозгъагъан тишириугъа тюбедиле да, ол келечилени къызны юйюне ашырды. Бийик таш хуна, темир кьабакълары, кенг арбаз, тюплю-башлы юйлери. Къысха айтханда, тау бийни юйюне ушайды.

Келгенле арбазгъа, юйге да сейир этип къарадыла. Сора Ахмадия, сёлешип, юйню иесин чакъырды. Бир тишириу чыкъды да, эр кишилени кёргенде, къоркъуп, артха турду. Аны эслеп, Ахмадия: «Къоркъма, биз халалы къонакъла тюйюлбюз неда аман хапар алып келмегенбиз», - деди.

- Сен, юйню бийчеси болурса. Бизни къонакъ эталлыкъмыса?

- Къонакъ - Аллахны къонагъы. Турмагъыз тышында, киригиз юйге.

Келгенле юйге кирдиле. Сора къайдан, не жумуш бла айланнганларын бildирдиле. Ала хапар айта тургъанчу, бир жашауну адам да келди. Аны кёргенде, юйню иеси:

- Кел, Алиймырза, кел, – деп, ёрге къопду. Бирсиле да турдула. Къонакъла нек келгенлерин Алиймырзагъа бildирдиле да:

- Да, была уа Аллах сюйген, огъурлу къонакъла кёреме да. Иги аякъ бла киригиз бу арбазгъа, бизни Бийбертни юйюне,- деди да, сора къонакълагъа тюрслеп къарады.

- Мен таныгъан жаланда Къурта улуду. Атангы иги биле эдим. Сабийлигингде сени да кёре тургъанма. Атынг Ахиямыды?

- Акъсакъал, атым Ахия тюйюлдю, Ахмадияды.

- Саулугъунг бла кёп жаша. Энди эсиме тюшдю. Нёгерлеринг да бизни Чегет эллеммидиле?

- Алайды, Алиймырза. Барысы да андандыла. Сен аланы аталарын танырыкъса.

- Алай эсе, сизни кёргениме къууандым. Шах Малкъардан бери келип, бизни ариу къызыбызны кимге тилейсе, анга кимни кёзю къарагъанын да айт.

- Да, Алиймырза, ариугъа, тапха, огъурлу юйюргe къайсы бирибизни да кёзюбюз терк илинип къалады. Аллайдан кесинге юлюш излейсе. Биз да игибизге иги излей келгенбиз бери. Жаш а Тотурланы Темирбийни уланы Токъбайды.

- Тохта, ол экинчи кёре къатын алгъан Темирбийни жашымыды? Биринчи юйдегиси ауушхандан сора экинчи кёре да юйдегили болгъан хапарын эшитгенди эдим. Ол аман киши тюйюл эди. Жашы уа не бла кюрешеди, къолайы къалайды?

- Токъбай мюлкде къурулушчу жыйынлагъа бригадирди. Жашау халы да аман тюйюлдю. Жашаугъа керекли хар заты да тамам сунама. Кёплени башындан къарагъан жашды.

- Алайынангыламадым.

- Да, ангылатайым. Жашны тюплю-башлы бек ариу юйю. Беш-алты тууары. Аладан ючюсю - саууулгъан ийнекле. Эки жыйырмадан артыкъ къойлары. Аллай бир да жибек жюнлю акъ эчкилери. Ючь-тёрт жюз ящик сайлама алма берген терек бахчасы. Кассада да иги кесек ахча къыстырыгъы. Кеси да университетде заочно бёлюмюнде окъуй тургъан жашха ким барса да, ашаргъа аш, киерге кийим табарыкъмыды?-деп, Алиймырзагъа къарап, ышармыш эте, сабыранды.

- Ол игиди, Ахмадия,-деди акъсакъал. –Адамгъа жашау бир кере бергенинангылап, бир-бир жашла жашауларын тап къурайдыла. Бизге киеу боллукъ жашны халын да бек тапангылата тураса, керти айта эсенг,-деп, Ахмадиягъа соруулу къарады.

- Сиз билмеген жашау халы алайды. Мен болмагъанларын айтып сизден махтау излемейме. Бу мен айтхан затла хар юйде да жокъдула. Болса иги эди. Хар инсан бир кибик мадарыулу болмайды ансы.

- Тюз айтаса, Ахмадия. Хар адам да бирча акъыллы, къармашыулу да тюйюлдю.

- Энди, Алиймырза, мен жумушуму билдирдим. Энтта да бир зат айтайым. Жолну узакъ болгъанын билесиз. Кел десегиз, энтта да келирбиз. Алай келгенден ары, бизни ары-бери жюрютюп турмай, жууукълукъ алып кьойсакъ, тюз болур эди. Уллу ишде уят жокъ, Алиймырза,- деп тохтады Ахмадия.

Алиймырза тыш отоугъа чыкъды да, къызны атасы, анасы бла оноулашып кьайтды.

- Ахмадия, сен айтханны этип, биринчи келгенлей, жууукълукъну алып къояргъа арсар боладыла. Алай мен а аланы артха, алгъа жюрютюп тургъанны сууаплыгъымы барды дегенме.

- Сау бол да кьал. Жашауну, заманны да сенича ангылагъанла аздыла. Аллах ёмюрюнгю узакъ этсин, огъурлу кюнде огъурлу жууукъна болайыкъ. Энди уа, ахшы ишни болжалгъа салмай, той болур кюнню белгили этип кьоайыкъ.

Алиймырза, Ахмадиягъа къарай кетип: «Оллахий, сен энди алып кетерге магдар излеп баш-лагъанса».

Келечи хыйларакъ, къатыракъ болса, иш тамамланмай къалмайды. Къонакъланы таматалары: «Ишни болжалгъа салып тургъандан не хайыр. Келир шабат кюннге энтда да беш кюн барды. Тойну къураргъа он заман боллукъду. Киеу нёгерле ол кюннге келсинле, сыйлы акъсакъал»,-деди Ахмадия.

- Сен бир дууа окъуп келген болурса ансы, хар айтханынгы этдиресе. Тутдур къэлунгу. Сен айтхан кюннге болжалны салайыкъ,-деди Алиймырза да.

Экинчи кюн келечиле элге жыйышдыла. Токъбайны адамлары къууандыла. Келин отоуну хазырладыла. Шабат кюн а келинни келтирирге кетдиле. Бу жол Ахмадия бармады. Къызны келтирдиле Малкъаргъа. Аны биргесине келгенле Ахмадия айтхан байлыкъны кёрмедиле. Жашладан экиси баугъа да къарадыла. Бир ийнек бла танадан башха мал жокъ.

Келинни биргесине келгенле, Ахмадияны чакъырып, анда айтхан байлыкълары къайдадыла деп сордула.

- «Келечини хуржунлары ётюрюкден толу» деп эшитмегенмисиз? Мен ол санагъан байлыкъла бардыла деп айтмагъанма. Бу мен айтхан затла болсала, жашау этерге боллукъмуду деп соргъанма. Энди аны ючюн кёпюгюз тиймесин, жаш адамладыла. Бир бирни анга ишлашсала, мюлклери, ырысхыдары да болур деп, Ахмадия сёзюн тауусду.

АТАБИЙЛАНЫ Магомет, Огъары Малкъар.

Саулукъ

Жюрекни ауазы

Жюрек-жагъынлы органды. Ол кылыкъсыз, бек кьаты теберге, алай ауумазгъа боллукъду, арталлыда тынгылагъанлай тургъанлай окъуна, кесини иесин инвалид этерге да, ёлтюрюп кьояргъа да онгу барды.

Насыпха, кардиологланы хазналарында жюрекни ауазын эшитдирген амалла да кёпдюле. Аладан бирлери холтер магнитерапияды. Быллай ат анга америкалы инженерни намысына берилгенди. Озгъан ёмюрню ортасында инженер Норман Холтер энчи приборну чыгъаргъан эди. Ол пациентни чархында бир сутканы ичинде тутаргъа орнатылса, адамны жюрегини тебиую тюрлю-тюрлю заманлада къаллай болгъаны билинеди, тюрлю-тюрлю физика эм эмоция болумлада адам жюрегине къаллай кюч жетдиргени тохтаущдырылады, пациентге тюрлю-тюрлю дарманла ол кёрюмдюлеге кёре бериледиле. Бу тюрлю аламат амал бизни кьыралда эм башхалада мингле бла саналгъан адамланы жанларын сакълайды.

Сёз экспертибиз, Холтер минитированияны битеуроссей обществосуну эм инвазиясыз электрофизиологииясы президенти, медицина илмуланы доктору, профессор Макаровха бериледи. Бизни тилегибиз бла Леонид Михайлович бир къаум соруугъа жуап этеди.

Борчлу халда!

***Соруу**: Менде жюрекни ишемия ауруу барды, манга холтерни этерге керекмиди? Бу тюрлю тинтиу къаллай болумлада тамамланылыргъа керекди?*

***Владимир**, **Нижний Новгород**.*

Жууап: Жюрекни ишемия ауруу бар эсе (ИБС), холтер мониторированияны онглары толу хайырланылыргъа керекдиле. Ишемиягъа саулай сутканы ичинде зс бурулургъа керекди. Сизге ИБС-ден багъыу кёргюзтюген эсе, тинтиуню бу тюрлюсю бардырылыргъа борчлу халда этилликди.

ИБС-ни бек къоркъуулу белгиси жюрек аритмияды. Саусуз андан ёлюп къалыргъа боллукъду, анда миакардны инфаркты болгъан эсе уа, биютюнда. Ол тюрлю осал тюрлениуле холтер тинтиу этилсе, кёрюнедиле.

Прогрессни ючюю

***Соруу**: Холтер мониторированияны этиуню жангы амаллары чыкъгъандыла деп эшиттенме. Ала къаллайладыла?*

Жууап: Холтер мониторирование этиуню кёп жангы амаллары, сёзсюз, къыйматлыракъладыла. Аладан бек игилери - ЭКГ-ди. Жангы амалланы кёп къошакъ опциялары бардыла, ала адамны чархыны регуляциясыны даражасы къаллай болгъанын кёрюзтедиле. Ол иш а битеу саусузланы къадарларында улуу магъананы тутады. Бек къоркъуулу аритмияны, эс аууну кезиулеринде ритмни регистрировать этген симптомланы ЭКГ кёргюзтеди. Адамны терисини тюбюнде орнатылыучу приборла жюрекни тебиюон бек тынгылы кёргюзтедиле. Аллай тинтиулени результатларына кёре, тийишли операцияла кезиулеринде этиледиле – кардиостимуляторну неда дебрифелляторла орнатыладыла, неда саусузну бек кьаты багъыудан эркин этедиле.

Страховка хата келтирлик тюйюлдю

Тёрели электрокардиография (ЭКГ) жюрекни бир энчи заманчыкъны ичинде ишлеуюн кёргюзтеди. Сиз жюрекни тюнене тап ишлемегенин сезген эсегиз а, ЭКГ аны биогюн кёргюзталлыкъ тюйюлдю, ол а жюрек ауруугъуз болмагъанына шагъатлыкъ тюйюлдю.

Холтер мониторирование этиу а адамны жюреги кёп заманны ичинде къалай ишлегенин жазып алыргъа онг береди, аны врач заман озгъандан сора да кёреди, кереклисича багъыуну тохтащдырыргъа къолундан келеди.

Жолда бара турганлай этилген диагностика

***Соруу**: Кесими ишиме кёре, мен кёп заманымы командировкалада ётдюреме, тюрлю-тюрлю регионлада болама. Аллай, быллай портативный прибор бармыды: мен аны биргеме айландырып, кесими къан басымымы билип турурча?*

***Павел, Сургут**.*

Жууап: Хау, аллай прибор барды. Ала кёп тюрлюледиле, хар аптекада да сатыладыла. Ол прибор къан басымыгъыз хар заманда да уллу болгъанын кёргюзте эсе (абадан адамда аны тап мардасы ртуть столбну 140 90 миллиметр болады), кардиологла барыгъыз. Къаллай тинтиуле бардырыргъа кереклисин ол айтырыкъды.

Холтерми неда ЭКГ-мы?

***Соруу**: ЭКГ-тюненеги кюндю, андан эсе, холтер игиди, дейдиле. Ол тюзмюдю? ЭКГ-ны этдирмезге къаллай болумлада жарамайды?*

***Ольга, Саратов**.*

Жууап: ЭКГ-жюрекни ауруулара инструмент диагностика этиуню бап амалыды. Башха тюрлю методла айныгъ барганлыкъгъа, ЭКГ ючюн тас этмейди, аны магъанасы биютюнда ёсе барады. Бу арт он жылны ичинде ЭКГ-ны болушлугъу бла жюрек ауруулану бек къоркъуулу тюрлюлеринден багъыуну амаллары табылгъандыла, ол санда Бругадны синдрому, ОТ-ны узунланнган эм къысха интерваллары да бардыла. Тёрели ЭКГ этилмесе, аланы тапхан бек кьыйын ишди. Жюрек ауруулану кардиолог багъаргъа керек болгъан тюрлюлерин жаланда ЭКГ кёргюзтеди. Ол себепден а бу метод алыкъа бек магъаналыдай къалады. Мен кеслерин ауруумагъанлагъа санагъан адамлагъа бек кьаты былай айтыргъа сюеме: «Кесигизге эм сабийлеригизге ЭКГ бла тинтиуню алжаусуз бардырыргъа керексиз, саулугъугъузгъа бир тюрлю тарыгъыуугъуз жокъ эсе да».

«**АиФ. Здоровье**» газетден.

КъМР-ни прокуратурасында

Аманлыкъ кечирилмейди

Прокурорланы граждан эм арбитраж ишлеге къатышыулары жалчытыу жаны бла бёлюм коррупция халда право низамгъа бузукълукъ этилип тюшген къоранчны кьайтарыу бла байламлы республиканы прокуратурасыны органларыны сюдге жиберилген дауланы тинтгенди.

2011 жылда эм 2012 жылны 1-чи квартальнда шахарланы бла районланы прокуратуралары башда айтылгъан категориягъа кёре, сюдлеге 30 миллион 507 минг сом ахчагъа 14 дау жиберилгенди.

Сёз ючюн, КъМР-ни прокуратурасы 2010 жылда 1-чи декабрьден республиканы Къурулуш министерствосуну бла «Граждан къурулуш плюс» ООО-ну араларында ачыкъ аукционла бла кьабыл этилген 30 миллион 507 минг сом къырал контрактны бузаргъа тюшгенди. Былайда сёз контракт бла министерствогъа «Граждан къурулуш плюс» ишлене тургъан эм хазыр болгъан фатарла берирге деп этилген келишимни юсюнден барады.

Болсада эки жаны да, къабыл этилген къырал контрактны кеси алларына тюрлендирип, хазыр жашау мекямлагъа «ишлене тургъан жашау мекямланы» къошхандыла. Ол а къырал эм муниципальный кереклеге товарла келтириую, иш тамамлауну эм жашау жулушла этиуню юсюнден федеральный законну 33-чю статьясыны 3.1-чи кесегине эм 38-чи статьясыны 3-чю кесегине бузукълукъ этилгенин кёргюзтеди.

КъМР-ни Арбитраж сюдюню 2012 жылда 21-чи февральдан оноуу бла башда айтылгъан контракт бла байламлы производство прокурорну изленине эки жаны да ызрасылыкъларын билдиргенлери бла байламлы тохтатылгъанды.

Аманлыкъчылыкъ бла къыралгъа тюшген къоранчны къайтарыуну юсюнден прокурорла дау этгендиле. Анга къаралгъанды, тюз болгъаны айтылгъанды. Ол жаны бла иш андан ары бардырылады.

байыкъландыргъан жазыучу эм алим

Эстерпу

Белгили адамны уллу иши къалады

Бир да унутмайма Тёппеланы Алим бла танышхан кюнюмю. 1954 жылны жаз башында ол Алма-Атада биз тургъан жерге келген эди. Кёчгюнчю халкълагъа эркинликни ычыууун серияюню ура башлагъан кезиу эди да, жол ачылып, бир биргерин кёрюргге термилип тургъан таулула, жуукъ-ахлуну, тенгни-нёгери тансыкълап, андан-мындан къонакъгъа терк-терк келип тебирейдиле. Бир бирни кёрюргге асыры термилгенден, къар келген, танылгъан, танылмагъан да, таулуланы барысыны да къонагъы, барысыны да къуанчы болуп къала эди.

Алимге да алай тюбеген эдиле бир жерде жокку болуп жашагъан таулучукъла. Артыкъда биз, анда бир арбазгъа къарап ёсген жаш къауум. Къысха заманны ичинде бирикдирген эди Алим бизни кесини тёгерегине, тынгылы сёзю, тирилиги, акъылы бла да. Бир жол а ол, къалын дефтерин ачып, шатык тау тилде, жар сёзюн кепге салып, назмуларын окъугъанында уа, алайда болгъанла барысы да, шумсуз болуп, тынгылагъан эдиле. Къалай кётюрген эди Алим ол такъыйыкъада бизни туугъан жерибизге термилип тургъан жаш жюреклерибизни кесини бирде къыстау саркъгъан тау черекни толкъунлап баргъаныны, бирде уа суу шорхачыкъны шош «жырлагъаныны» ушагъан назмуларын окъып.

Ол заманда анга туура онжети жыл да болмай эди. Алай бу назик, ёре жашчыкъда биз чынтты сёз устасын кёрюп, сукъланнган да, къуаннган да этген эдик.

Артха къайтханыбыздан берисинде уа Тёппе улуну фахму шауданы бютюнда бек къайнагъанды. Эки назму китап чыгъаргъанда сора («Жаннетни къызы», «Жаным сенсе») ол 60-чы жылланы ортасында назмучулукъдан къара сёзге кёчеди. Бу жанрда арыйтала билмей ишлегенини себебинден аны бири биринден кыйыматлы, жашау кертиликни теренден ачыкълагъан, уллу суратлау кючлери болгъан романлары, повестьлери, хапарлары, пьесалары терк-терк басмаланып тургъандыла. Бёлек заманны бирге ишлегенибиз, артда уа республиканы жазыучу къауумуну бириги-юне башчылыкъ этгенинде да, иш юсю бла терк-терк тюбей тургъаныбыз себепли мен, жангыдан-жангы чыгъармаларын окъуй, шагырей бола, аны чексиз уллу фахмусуна баш ура келгенме.

60-чы жылланы бла 90-чы жылланы арасы, мен акъыл этгенден, Алимни бек кёп ишлеген кезиую болгъанды. «Сугъа кетген сюймекликни балладасындан» башлап «Сыйрат кёпюр» деген чыгъармасына дери онла бла романлары, повестьлери, хапарлары, пьесалары. Аланы барысын да санай турлукъ тюйюлме, ала окъуучулагъа кенг белгилидиле. Жазыучуну фахмусуна тийишли багъа да берилгенди. «Сыйрат кёпюрю» ючюн ол Къабарты-Малкъар Республиканы Къырал саугъасына тийишли болгъанды. Къабарты-Малкъарны халкъ жазыучусу деген атны да жюрютгенди.

Тёппеланы Алим, фахмусу, гара шауданча, бёркюп къайнагъан, барыбыз да уллу хурмет этген, хурметин да кёрген къалам къарындашыбыз арабыздан хайт деген заманында кетгенди (жаннетни болсун). Алай, дуниясын алышхан эсе да, уллу адамны уллу иши къаууучуну элтип, ол заманлагъа салып къойгъанча этип, теренден ачыкълап кёргюзтеди. Аны бла бирге бурунгулу жамауатны жашау-турмуш халларын, къайгъуларын, кёз къарамларын, бирикмеклигин, заманны адамыны къылыкъларын, сыфатын, тилин ол кезиуледе жюрюген адет-тёрелеге келишдирип алай суратлайды.

Бу таурухну да ол атасы Мухамматдан эшитгенди. Жан ала туруп да келгенди аны аллына атауулну уллу анасы Саранай. Андан сёлешгенди ол ахыр солууун ала тургъанда: «Саранай, сеннмисе? Саранай келгенди, харип... Энди мен къайтмазгъа кетеме...», - деп. Алай бла таурух Тёппеланы атауулну тамырлары кимден башланнганыны юсюнден керти хапарды.

Тёппеланы Алим (ортада) илму къуллукъчу нёгерлери бла.

Къысха айтханда, Къыпчакъ (тюз атын киши да билмегенди, сора да турмагъандыла, «Къыпчакъ» деп къойгъан болмаса), тау артындан ууп келип, атаул тамырын тау аллы чексиз аулакълада – аланла жеринде - излегенди. Кеси да монгол басынчалыкъдан къутулуп, жангыдан бирге жыйыла келип, жангы эл болуп тохтагъан къыпчакъладан эди. Артда аны да акъсакъ Темирни къан чериулери кюйдюрюп, гунч этген эдиле, аланлагъа болушансыз деп, дерт тутуп.

Андан сора къачханды лада жер башында. Алим да кесини сюйген халкъына бай хазнасын-аламат чыгъармаларын къоюп кетгенди.

Аны «Адабият таурухла» деген жыйымдыгъы, сёзсюз, дуниягъа атлары айтылгъан Александр Пушкинни, Максим Горькийни, Николай Гогольну чыгъармалары бла тенглешдирирчады. Ол таурухланы жазгъаны бла чекленип къалса окъуна (ала уа жыйырмадан артыкъ боладыла), Алим малкъар адабиятны бийик тёрюне чыгъарыгъына, атын кенг белгили этеригине ишеклик жокъ эди.

Бизде, таулулада, тамырыбыз эбизеденди, дюгерденди, анданды-мындан ды дегенле кёпдюле. Алим алай айтханны унамаучу эди. «Айхай да, къоншуда бурунладан бери жашап келген къадарыбызда, ала бла байламлы бола келгенбиз, жуукъулукъ да жюрютгенбиз. Бирле, къачып келип, мында къалып къалгъандыла, юйюрлю-юйдегили болуп, жамауатха кёшулгъанла да бар. Алай тау артындан бери аугъанланы кёбюсю эбизе патчахланы тилеклери бла Гюржюню эркинлигин къорууларгъа баргъан къыпчакъланы азнауурлары (тудукълары) болгъандыла», - деучю эди.

Таулу халкъны къалыубаладан бери келген тарыхын атасы Мухамматдан эшиттен таурухладан иги билгени себепли айтханыны тюзлюгюн «Къыпчакъ» деген чыгъармасында тилибизни байлыгъын, тауушлукъ суратлау амалланы хайырланып, окъ-

Тёппеланы Алим, Адам Шогенцуков эм Валентин Кузьмин Огьары Чегемде.

Къыпчакъ Тау артына жангыз башын алып. Анда къыпчакъ азнауурланы табып, кёп жылланы ала бла бирге туруп, алай къайтып келгенди туугъан журтуна, ёлюр къабына кирип, ахыр солууун ала тургъанында атасыны, анасыны «Тукъум юзме» деген осуятын эсине тюшюрюп.

Алим, Тау артындан ауп келген Къыпчакъгъа мында да къалай тюбегенлерини юсюнден айта, анасыны анасы Эней къызы Ішшарыугъа береди сёзню: «...Уллу агъачда тону-тюкъасы асыры чюйреден, агъач киши сунып, садакъ учу этерге аздан къойгъандыла. Зытчаула аны Жаргеллини олийи Эдокъну аллында сюегенлеринде, ол бир алауган эди аллаххакъына, агъач киши окъуна эди ансы, ма бир адам хали болмагъанды»... - деучю эди ол, кёп кере къатлап.

Къарылу, деу адам эсе да, Къыпчакъ жууаш, сабыр жан эди. Эдокъну чубуртепкен хадагъалары анга садакъ жыяланы тартханлрында да, ол алаша госукла аны келтирип, кыыш суугъунда къалауур къалагъа беклегенлеринде да, къайгъыкъаугъа этмегенди, «Аха!» деп къойгъанды ансы. Элге кийирмей, къалауур къалагъа бегитгенлери, аны темир эшиклерине къадаула такъгъанлары да бу деуню агъач кишиге ушатханлары ючюн болгъанды. ...Аны боюну, башы, сакъалы, тон ичинден къарагъан ёшюню къап-къара жубу тюк эдиле...», - деп айта, жазыучу къыпчакъны сыфатын аллыбызгъа сюеп къойгъанча этеди.

Тынгысыз ёмюрюнде аллай бугъоуланы сынай-кёре келген киши болур эди ансы, Къыпчакъ къышны къадама сууугъун ичине жыйып тургъан «таш тулукъгъа» атып кетгенлеринде, «Аха!» деп къойгъанды, аз да жунчумай, абызырамай, юйренмейми къалгъанма быллайлагъа дегенча.

Тёзюмлюгю, сабырлыгъы эдиле аны жанын сууукъдан, ачдан сакълагъан. Юч кюнню бла юч кечени, ашысуугу болмай, бир сары зугул ташны да кётюрюп, тик, тар атлауучла бла къаланы башына чыгъып, эниште тюшюп тургъанды Къыпчакъ, сууукъ болгъанны къой, терлеген тылпыыу чыгъа.

Аны алай этгенин кёрген зытчаула, сейирге къалып, Эдокъгъа билдиргендиле. Андан сора олийни ооуу бла Къыпчакъны элге алып келгендиле, ким болгъанын, къайдан келгенин соргъандыла. Ол кесини хапарын айтхандан сора аланла аны элге жарарыкъ адам болгъанын кёргендиле, эл юлюшге да алгъандыла.

Артдаракъда, Энейни къызы Саранайны берип, юйдегили да этген эдиле. Ол да, эллиле ёз кёзлери бла кёргюнчю ийнанмай тургъан эселе да, тёшге суу чыгъарлыкъма дегенинде, узакъдан илинип келтирип, жаргеллини сабанларына, чаллыкъларына суу чыгъарып, айтхан сёзюне табылгъан эди...

Тёппеланы Алимни илму ишлери да кёпдюле. Малкъар адабиятны окъутхан устазлагъа болушлукъгъа деп жазылгъан китаплары, статьялары, очеркле-ри, монографиялары, дерс китаплары эки жюзге жете келедиле. Алай бла филология илмуну айнытыуда да аны кыыйыны улуду.

Ол себепден, халкъыбызны закий адамларындан бири болгъанын эсге алып, жашагъан жеринде орамладан бирине Тёппеланы Алимни атын атаргъа, жашагъан юйюню къабыргъасына эсде турлукъ къанга тагъаргъа керекди деп, мен алай къарайма.

ТЕКУЛАНЫ Жамал,
КъМР-ни сыйлы журналисти.

ДРАМАТУРГИЯСЫ

Тёппеланы Алим малкъар театрны артистлери бла.

Жашау кертилик бла усталыкъ биригип

Малкъар драматургияны айнытыргъа да Тёппеланы Алим уллу къыйын салгъанды. Аны пьесалары, жашауда кемчиликлени кёргюзтюп, озгъан кюнлерибизге къайтарып, бюгюнню юсюнден сагъыш этдиргендиле. Драматургну артыкъда «Азап жолу», «Коммунист» эм «Артутай» деген пьесалары туудургъандыла дауалаш, ыразылыкъ да.

Бу статьяда аланы юсюнден барады сёз.

«Азап жолу»

Драматург, чыгъармасында бюгюннгю жашауда тюрлениую, проблеманы сезип, аны юсюнден жаза эсе, сёзсюз, ол театргъа, къараучугъа да керек пьеса болады. Тёппеланы Алимни «Азап жолу» аллайладанды. Кёчгюнчюлюкню юсюнден айтыргъа онг чыкъгъанлай, ол, биринчи болуп, кесини пьесасын жазады. Аны баш жигитине Мечиланы Кязимни автор бощдан сайламайды. Закий назмучуну чыгъармаларын жыяргъа, аланы бир системагъа келтиригге да уллу кыыйын салгъан Алим, айхай да, башханы аны орунунда кёраллыкъ тюйюл эди. Пьесада Къулийланы Къайсынны да таныйбыз Кашуну сыфатында. Ол киши жеринде жан берген акъыланны ишин андан ары элтеди, малкъар литератураны отун ёчюлтмей.

«Азап жолунда» жигитлеге къарасакъ, ала хар бири белгиге айланадыла. Сёз ючюн, анда Факъырачы барды. Пьеса аны эм Кязимни ушакълары бла бошалады. Алим бла ушагъыбызда ол, аны юсюнден эсгере: «Хар жеринден къысталгъан халкъ факъырачы кибди», - деп, алай трагедия оптимизм халда бошалгъанын да белгилей эди.

Тёппе улу кеси кёчгюнчюлюкню сабийлеринден болгъаны себепли пьесагъа жашчыкъны сыфатын къошмай да къоялмагъанды. Ол, агъачдан адам сыфатла ишлеп, скульптор болургъа итинеди. Аны бетинде биз жазыучуну тёлюсюн, аны кесин да кёребиз. Ол тёлю эди артда культураны, литератураны да айнытхан, анга жангы кюч берген. Алим кеси уа эсгериулеринде, бир шёхю бла къачып, актёргъа окъургъа баргъанларын, алай аланы артха къайтаргъанларын жазгъанды.

Сёзсюз, «Азап жолу» сахнада салынгнганда уа (реж. Руслан Фиров), халкъгъа ол Кязимни зикирлерича эди. Киши жеринде кёрген къыйынлыкъ, эсге тюшюп, жилягъандан сора да, къараучу, битеу миллет анда къырылып къалмай, туугъан журтуна къайтып, жашау этгенине къуаннганды. Кязимни халкъы ол айтхан сёзлеге сыйынып, къыраллыкъгъа бузулмай, бел къатдырып, сюйген таулары бла къайтхан эди.

«Коммунист»

Тёппе улуну, драматургча, дагъыда бир энчилиги. Ол, Александр Пушкин жазгъанлай, бир адамны къадарын битеу халкъны къадарына бурлгъанды. Къайсы миллетни да барды аллай кезиую: жашауубуз мындан ары былай барып турургъа жарамайды, тамбла къайсы жол бла барайыкъ, деп къайгъы этген.

«Коммунистде» автор Малкъарда колхозла къуралгъан кезиую кёргюзтеди. Аны юсюнде юйюр, эллиле да бир биргe жау боладыла. Къоналийни эки жашы - Сейит бла Жансох - кеслерича ангылайдыла совет властьны, колхозланы да. Жаш Сейит ала ючюн несин да аярыкъ тюйюлдю. Уруш этип къайтхан, жангы жашаудан кёлю чыкъгъан Жансох а кеси аллына къалыргъа излейди. Кочар кибик, тюнене тюпде тургъанла, бюгюн баш болуп, къужур оноу этгенлерин кётюралмайды. «Мен алай термилип жеттген жашаум энди кочарланы оноуларына тюшюп къалгъанды сора уа!» - деп, Жансох жюрек къыйынын айтады. Эки отну ортасында къалгъан аталары уа намазгъа окъуна баралмайды.

«Коммунистни» темасы бюгюнлюкде алай жютю кёрюнмей эсе да, ол салынгнган заманда (1982 жыл), аллай чыгъармала ючюн автор бла режиссёр жангы азап жол сынаргъа боллукъ эдиле. Ол ишлерини юсюнден Тёппеланы Алим режиссёр Къулийланы Борисни юсюнден статьясында былай эсгергенди: «Мен жазып, Борис салып, таулу артистле ойнап, «Коммунистде» биз барыбыз да колхоз къурулуш тау эллеге бек ажымлы иш болгъанын, аны сылтауу бла кёп ахшы адамыбыз жоюлгъанын, кёп ахшы адетлерибиз малтанганларын, совет властьны ызындан угъай, аны кёзюне айтхан эдик.

Аллай кертиликни жазгъан да тынч тюйюл эди ол заманда – аны кими окъуй эди, кими окъумай эди. Алай а, сахнагъа чыгъарып, ачыкъ айтыу ким да эталлыкъ иш тюйюл эди. Борис а ол ишни тамамлагъанды, къоркъмагъанды. Ол заманда къызыл комиссарла этген артыкълыкъ Кочарны сыфатында жыйышдырыла эди. Аны ролюн Бапыналаны Зариф къалай ойнагъаны уа кёплени эслеринде болур».

Зариф бла спектакльни юсюнден сёлеше, аны айтханларын да келтирирге сюеме: «Залда кочарла олтуруп да къарай эдиле оюнгга. Къараучула, экиге бёлюнюп, бир къаууму алай болмагъанды деп, бирси уа театр бир затны да семиртмегенин айта эди».

Драматургну «Азап жолу» бла «Коммунисти», эришууледе хорлап, Москвагъа да баргъандыла. Ахыргъыгъа къарагъан театрны усталары, анда окъуп къайтхан малкъар актёр студияны таматалары да драматургну ишине уллу эс бургъандыла, миллет драматургияда аллай онглу чыгъарма болгъанына уллу ыспас этип.

«Артутай»

«Артутайда» да иш бир юйюрню ичинде болгъанлыкъгъа, ол проблема битеу тау жамауатлагъа жетеди. XIV ёмюрде Москвагъа барып къайтхан Артутай христиан динни кийиригге ыразыды, Жантукъай исламгъа жакъ басады. Аталары Тенгиз а бурундан келген мажюсю тейрилеге табыныуну тюзге санайды. Хар бирини да кесини тюзлюгю барды. Алай аладан бири хорларгъа керекди. Дин урушда къарындаш къарындашны да аямайды.

Алимни усталыгъы бу трагедияда, конфликтни ачып, жигитлерин суратлагъандан сора да, ол заманда тау жамауатланы къонакъбайлыкъ эте билгенин, жашау турмушун, психологиясын, менталитетин, тарыхына сакълыгъын да ачыкълагъанында кёрюннгенди.

Драматург, илму-излем институтда ишлеп, фольклорну ахшы билгенин, халкъ жырчыланы битеу да жамауатланы жашауларында уллу магъананы тутханларын кимден да иги сезгенди. Аны «Артутайында» Къара-Муссача жырчыла сакълагъандыла бизге нарт эпосну, жомакъланы, тарыхыбыз бла байламлы айтыуланы да. Алимни бу трагедиясы озгъан ёмюрлени юзгюсю кибикди. Ол да жоруку: классика къартаймайды, тарых магъаналы, бир белгили адамны юсюнден пьеса бюгюннгю кюнюбюзню ачыкъларгъа керекди.

Солдан онгнга: Бачиланы Ахмат бла Кючюкланы Магомет «Азап жолу» оюнда.

«Артутайда» 1999 жылда жазылгъанды. Ол кезиуде хар къайда да, диннге табыныргъа онг берилип, межгитле, килисала ишлене эдиле. Сёзсюз, пьеса заманында салынгнган эди. Бир къауум жылдан сора, къыралда, республикада да башха тюрлениуле болгъанда, аны сахнагъа кёчюрген режиссёр Къулийланы Борис: «Энди уа «Артутайда» баш темагъа башханы чыгъарлыкъ эдим – халкъны бирликге чакъыргъанны», - дей эди.

Жамауатда бирлик болмаса, дин башчы, къырал башчы болсун, миллет биреуню сёзюне, оноууна сыйынмаса, ажымлы ишлени кёребиз. Режиссёрну ол оюмуну магъанасы теренди.

Шёндю уа «Артутайда» автор белгилеген проблема бютюнда кючлюдю. Жарсыугъа, 1990 жыллада берилген эркинлик къужур бет алгъанды. Ол кезиуде бирле: «Малкъар театр христиан динни юсюнден салгъанды оюн», - деген эселе, аны чынтты магъанасына тюшюнюргге излемей, бюгюнлюкде ол къалай тюрлю эшитиллигини юсюнден оюм этген окъуна къоркъуулуду.

Театрны аллай кючю барды – революция кезиуледе сахнада жамауат «Артутайча» пьесаланы кёрсе, къозгъалыула болгъанды. Юлгюге XX ёмюрню аллында Гитче театрда «Къой шауданны» келтирейик. Ол пьеса 1940 жылда малкъар сахнада салынгнганда да, къараучу оюнда айтылгъан азатлыкъны къуулуулгъанны кесини проблемасыча кёргенди.

Къысха айтханда, «Артутайда» театр къайсы заманда да жашауда чюйреликни ачыкъланлыкъды. Ол а классиканы шартыды, чынтты драматургияны бийик юлгюсю.

САРАККУЛАНЫ Асият.
Суратланы **ШАХМЫРЗАЛАНЫ Алексей** алгъанды.

Эски сурат

Таулу къызла байрамда

Бу суратны газетге берирбизни тилеп Хасанияда жашагъан Гуталаны Назифа жибергенди. Ол жазгъаннга кёре, сурат 1952 жылны биринчи майында, байрам кюнде, алыннганды. Кеси да аны эгечи Аттоланы Шамканы альбомунда сакъланнганды.

Суратха тюшген бызынгылы къызла, ол заманда Къыргъыз ССР-ни Исси-Кёл областыны Григорьевка элинде жашап, «Авангард» колхозда ишлегендиле. Бирлери алмала жыйгъандыла, башхалары шархшархны кесгендиле. Аланы барыны да жыл санлары жыйырмадан атламагъан эди. Къызла, иги ишлегенлеринден сора да, миллет тепсеулени ариу тепсегендиле, адеплиликлери, намыслылыкълары бла да айырмалы болгъандыла. Алай бла таулула, кёчгюнчюлюкню аур жюгюн да элте, къайгъыларын да чачаргъа кюрешгендиле. Миллетибизни къыйын кюнлеринде да адетлерин, тёрелерин къоймагъандыла.

Къызланы барыны да атлары белгилидиле. Жарсыугъа, аланы бир-бирлери ауушхандыла. Башхалары арабызда жашайдыла. Заман аланы чачларын агъартханды, ыннала болгъандыла, туудукъларын ёсдюредиле.

(Олтургъанла): Аттоланы Шамка, Рахайланы Ханипа, Гайыланы Окъа, Толгъурланы Булюха, Аттоланы Ыпый; **(сюелгенле)** Толгъурланы Няннёка, Аттоланы Зайнаф, Чочайланы Маржан, Чочайланы Запура, Чеккаланы Гитчекъыз.

Басмагъа **ХОЛАЛАНЫ Марзият** хазырлагъанды.
СУРАТДА: таулу къызла май байрамдан сора.

СПОРТ

Курданланы Марат - дунияны чемпиону

Сочиде пауэрлифтингден дунияны чемпионаты бардырылгъанды. Анда Элбрус районну спортсмене юч упражнение этерге керекдиле: штанганы инбашына салып чёгерге, штанганы жатып кётюрюрге эм аны тюртюп алыргъа. Марат (64 кг.) кесинден абадан, аууруракъ жашла бла эришгенди. Болсада алтынны алагъа ычхындыр-магъанды, кеси да ахшы жетишим кёргюзтгенди. Битеу да бирге 422,5 очко алгъанды.

Эсигизге салайыкъ, Курданланы Марат Европаны чемпионуду, ол быйыл жаз башында Европаны Дондагъы Ростовда ётген чемпионатында къытхан эди. Аны тренери Джаппуланы Лейла чертгенича, Марат кесини спорт карьерасын энди башлагъанды, жерлешлерин хорламлары бла энтта да кёп кере къуурандырлыкъды.

Алиса ТАРИМ,
Элбрус районну жер-жерли администрациясыны пресс-секретары.

Алгъышлау

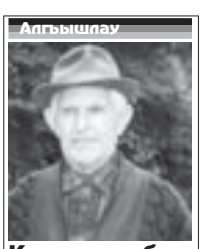

Къууанч бла жаша!

Урушны ветераны Таппасханланы Алиокну жашы Ибрагимни 90-жыллыгъы бла Сарбашланы-Ёлмезланы юйюрлери алгъышлайды. Мындан ары да кёп жылланы сабийлеринги, туудукъларынгы, жууукъларынгы къууандыра жаша, Аллах саулукълу этсин, хар жангы юн да къууанч бла келсин! Узакъ ёмюрлю бол!

Ыйыкъгъа гороскоп

24-чю июньдан 1-чи июльгъа дери

Къочхарла. Ыйыкъда, ишигиз бир тюрслю барып, этген муратыгъызгъа жетериксиз. Тирилик бир жанындан, оюмлап ишлеу экинчи жанындан не кыйын борчланы да тамам этерге болушурукъдуна. Солуу кюнледе жууукъларыгъыз бла бирге болугъуз.

Танала. Ыйыкъны аллы ишни башларгъа иги кезиудю. Баш эм геюорге кюнледе ишигизде артыкъда ахшы жетишимле болдурлукъсуз. Орта эм бараз кюнледе хар затха да эс буругъуз. Адамла айтханнга да къулакъ салыгъыз. Байрым кюнден сора жетишимли боллукъсуз, жангы адамла бла танышырыкъсыз.

Эгизле. Аналитикалы ишлени бардырыргъа жараулу ыйыкъды. Шёндюю къолугъузда болгъан шартла окъуна артыгъы бла жетерикдиле билирге сюйген вопросланы ангыларгъа, ыйыкъны планын жарашдырыргъа эм ишни анга кёре бардырыргъа. Алай эсе да, артыкъ бек ашыкъмагъыз, тынчайып да къалмагъыз.

Айырыча-бакъла. Ишлеригиз ыйыкъны ал кюнлеринде эм ахырында иги барлыкъдыла. Орта эм бараз кюнледе уа ишигиз шошайырыкъды. Нек дегенде сиз, кёп затны юсюнден сагъыш этип, башыгъызны аурутурукъсуз, аны хатасындан этген муратыгъызгъа жеталмай къалыргъа боллукъсуз. Солуу кюнле уа сиз этген мурат бла барлыкъдыла.

Асланла. Электрониканы эм башха аллай затланы сатып алыргъа итинириксиз. Ким эсе да, сиз таныгъан адамладан бири, ол сферани иги билгенин кёргюзтюрюкдю эм сизге сёз бла болушхандан сора да, ахча бла да этерикди себеплик. Кёбюйгенлеринде да къоркъмагъыз - орта эм бараз кюнледе сиз ол болумладан бек женгил къутуллукъсуз.

Къызла. Геюорге эм орта кюнледе коллегаларыгъыз бла бир бирни ангыламагъаныгъызны хаталарындан къаты даулашла боллукъдуна. Ыйыкъны аллан къалгъан кюнлеринде хар жаны бла да жетишимли боллукъсуз.

Базманла. Бу ыйыкъда уллу магъаналары болгъан оноуну этмезге кюрешигиз. Хар заманда да ишни къолгъа алырдан алгъа, аны юсюнден толу хапарыгъыз болгъанына бла болмагъанына эс буругъуз.

Акъырапла. Ыйыкъ артыкъ иги тюйюлю жангы ишлени башларгъа эм алгъа итиниуге. Алай эсе да, оюмугъуну тюрлендирликсиз къыйын вопросланы сюзгенде. Бир кесекден билликдиле коллегаларыгъыз сиз тюз болгъаныгъызны. Аны эсге алып, оноучула онг берликдиле кыллыкъда ёрге кётюрюлюрге. Жангы къуллукъда да кёрпозтюрюксюз ишни къурай, ишлей да билгенигизни.

Садакъчыла. Ыйыкъны биринчи жарымында тёзюмлю болугъуз - ол сизге керек боллукъду этген муратыгъызгъа жетерге. Орта кюнден сора иги кезиу башланырыкъды. Ишни да къолгъа тири аллыкъсыз, къыйын болумлада диплома-мат боллганыгъызны къатыгъыздагъыла кёрлюкдюле эм, сизни ангылап, къолдан келгенича себеплик да этерикдиле.

Текемюйюзле. Сизге ыйыкъ - иги кезиудю. Бараз кюннге дери этген муратыгъызгъа не къадар итинирге кюрешигиз. Жетишим деген зат къатыгъызда боллукъду. Алай эсе да, ашыкъмай ишлегиз.

Суукъуйла. Битеу алып айтханда, ыйыкъ сиз сюйгенча барлыкъды. Алай эсе да, шайтан арбаны сиз къурагъан сунмагъыз. Сиз битеу акъылыгъызны, заманыгъызны да къызгъанмай кюрешген, болсада тынгылы эталмагъан ишни къатыгъыздагъыладан бири тамам этгенин кёрлюксюз. Зарланмагъыз.

Чабакъла. Ыйыкъда жангылай къалыргъа итинириксиз. Алай а - боллукъ тюйюлдю. Сюйсегиз, сюймесегиз да, жюрегиз адамла бла сёлеширге, танышырга, жангы шуёхла табаргъа итинирикди. Тюбешиуле, танышла ыйыкъны ахырында ахшы жетишимлеге жол кёргюзтюрюкдюле, файда тюшюрюрге да себеплик этерикдиле.

Бушуу

КАНЦАЛИЕВ Леон Борисович

2012 жылда 14-чю июньда белгили врач, медицина илмуланы доктору, профессор Канцалиев Леон Борисович жашаудан кетгенди.

Леон Борисович 1937 жылда КъМАССР-ни Терк районуну Огъары Акъбаш элинде туугъанды. Андагъы орта школда 7 классны бошап, Нальчикде медицина училищеге кирген эди.

Диплом къоллу болгъандан сора ол урунуу жолун Терк район поликлиникада фельдшер болуп башлагъанды. Бир жылдан а Север Осетияда медицина къырал институтха кирип, аны бошагъандан сора туугъан жерине къайтханды. 1964 жылдан башлап 1966 жылгъа дери Терк районну ара больницасында алгъа хирург болуп ишлегенди, артда хирургия бёлюмге башчылыкъ эттенди.

1966-1969 жыллада Петрозаводскеде къырал университетде битеулю хирургия кафедраны аспирантурасында окъуп, аны кандидат диссертациясына жетишимли къоруулау бла бошагъанды. 1985 жылда Россейни Медицина илмуланы академиясыны Битеусоюз хирургия арасында доктор диссертациясын къоруулагъанды.

1969 жылда КъМКъУну битеулю хирургия кафедрасына ассистент, доцент да болуп ишлегенди. 1996 жылдан бери ол кафедрагъа башчылыкъ эттенди, педагог ишин илму-тинтиу эмда багъыу иш бла хайырлы келишдирип урунгъанды. Леон Борисович Канцалиев хирургиягъа уллу кыйын салгъанды, къарын ауруулары болгъан саусузлагъа операцияла эттенди, аллына келгеннге къарамай,тинтмей, не этерин айтмай къоймагъанды, жаш врачланы юйреттенди, жармай сау болмазлыкъ ауруулану тохташдырыуну эмда аладан багъыуну службасына башчылыкъ эттенди.

Профессор Канцалиев 156 илму ишни, ол санда «Хирургия клиникада бауургъа багъыу» деген монографияны да авторуду, тёрт окъуу пособие, ишлеп тургъан хирурглагъа методика рекомендацияладан алтысын чыгъаргъанды. Аны башчылыгъы бла экги кандидат диссертация къоруулангъанды, эки доктор диссертация хазыр этилгенди. Хирургия усталыкъ жаны бла диссертация советни членча, аны ишине тири къатышханды, билимли, принципли эмда тюзлюк ючюн къаты сюелген рецензент,оппонент да болгъанды.

Леон Борисович Север Кавказны (Юг федеральный округну) хирург врачларыны юч илмупрактика конференцияларын, юч симпозиумну къурагъанды эм бардыргъанды. Илму ишлени юч жыйымдыгъыны жууаплы редактору болгъанды, кёп халкъла аралы, битеусоюз, битеуроссей конгресслеге, съездлеге эм конференциялагъа къатышханды.

Аны илму ишлери кёп тюрлю эдиле, ол санда бауурну блаётюю жарыуну, хирургия инфекцияланы, къансыз хирургияны да юсленирден. Ол Россейни Ёстествоюу илмуларыны академиясыны чёнгюл-корреспонденти болгъанды,сыйлы майдал бла саугъаланнганды, аны аты «Россейни ахшы адамлары» деген энциклопедиягъа жазылгъанды.

1996 жылда Леон Борисович Къабарты-Малкъар Республикада хирург врачланы ассоциациясын бла Хирургланы Къабарты-Малкъар обществосун къурагъанды эмда арт заманнга дери алагъа правленни председателича башчылыкъ этип тургъанды. Бу организацияла хирургияны эмда хирург врачланы усталыкъларын кётюрюню ахшы школуна айланнгандыла.

Леон Борисович Канцалиев бизни эсибизде аламат устазча, фахмулу врач хирургча, ёмюрден ахыргъа адамлагъа къулукъ этген инсанча къалдыкъды.

Шуёхлары, коллегалары, сохталары.

Сёзбер

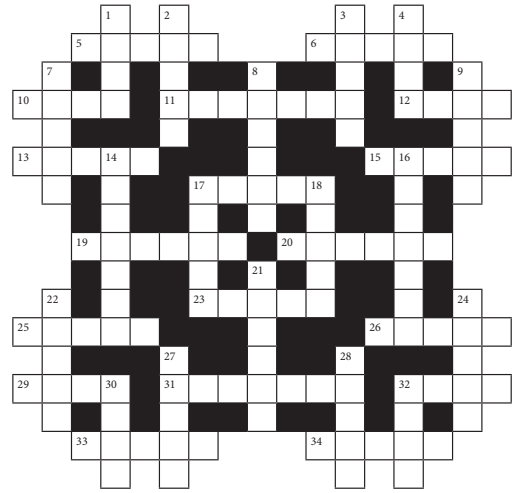

ЭНИНЕ: **5**. Сюрюу башчы, къойчу угъай. **6**. Малны сют «къолкъабы». **10**. Базыкъ чыбыкъ неда ол этден ётер, сёз сюекден ётер, дейдиле. **11**. Жулдузла жыйынны аты. **12**. Биринчи сауулгъан сют. **13**. Къынгырмюйюз иинек. **15**. Бара кетип, аны тапханын ючюн ынна манга баппу бергенди. **17**. Тойда къарыу сынагъан сюек. **19**. Боюнсаны «тегенеги». **20**. Машок маталлы «сумка». **23**. Ат жюгенни кереги. **25**. Атны «минчагъы». **26**. «Эринчек» иннени «сюрюучюсю». **29**. Сабыр побю ... алтын. **31**. Къойчула - къошда, къойла -... да. **32**. Хуна тешикледе айланыучу жаныуарчыкъ. **33**. Кинджилери бир бирге жабышхан бичакъла. **34**. Тауда энишге чулгъаныл «тёнгереген» бичен.

ЁРЕСИНЕ: **1**. Гитчеыны гитчеларынгъа. **2**. Не барса да, балта узуну баралмайды. **3**. Кюнлюм тикледе ёсген, мал сюйюп отлаучу татымлы, чапыракъсуз кырдык. **4**. Жашны юйюне - келин, къызны юйюне - «эшек». **7**. Тууар териден тигилген эр киши аякъ кийим. **8**. Мияла кёз. **9**. Эшитмесе эл бузады. **14**. Узакъ жолну къыдырады. **16**. Акъ темир. **17**. Чаллыкъны «товары». **18**. Айыну «мыртыскысы». **21**. Жаннетни бирси жаны. **22**. Ол болмаса, къадар болмаз. **24**. Сабийни аны бла алдайдыла. **27**. Иш... болду (болмай къалгъан магъанада). **28**. Минги тауну тийресинде кьонакъ юй. **30**. Жолгъа чыгъып артха къайтсанг болады. **32**. Аллай арба жол бузады неда игини бирси жаны.

Сёзберни **ТОКУМАЛАНЫ Хусейн** жарашдырганды.

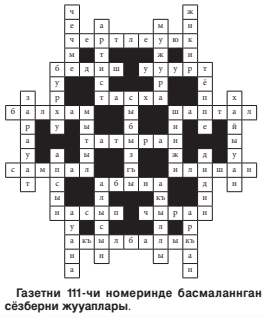

Газетни 111-чи номеринде басмаланнган сёзберни жууаплары.

ЖЕР-СУУ АТЛА

Атабий чюй ургъан

Бахсан ауузуна бара, Бедик элден ётюп, бираз баргъанлай, жолну онг жанында, эки жыйырма метр бийикликде, къая жарылгъандан къыйыры къарап тургъан къазыкъны кёребиз. Къаяны баш жаны дорбун маталлыды да, къазыкъ болгъан жер къургъакъды, не сакъ жауунда да алайгъа жауун жетмейди.

Артыкъ бийик болмаса да, къазыкъ болгъан жерге хар ким да ёрлеялмакъ тюйюлдю. Да сора бу зат ары къайдан, къалай чыкъгъанды. Тургъан а бек эрттеден зте болур. Мен кесим окъуна Элбрус жанына барып тебиргенли къыркъ жылдан атлагъанды. Къазыкъ ол заманда да алайда эди. Ким биледи, ары дери да къаллай бир тургъанын.

Бир жол Быллымчы аксакъал, сексен тёрт жылы болгъан Ахматланы Алийни жашы Исмайыл бла аны юсюнден ушакъ этгенибизде, ол былай айтхан эди:

-Шёндюгю тёлю иги да биле болмаз, Быллым бла Бедикни ортасында Шашбауат деп эл болгъанды. Ол Ахматланы тукъум жерлери эди. Алайда онбеш-оналты юй болуп жашап тургъанбыз. Картоф, шаптал, кёп тюрлю зат ёсе эди. Андан тышында да, сабийле, тиширыула барып, агъач гертмеле, чертлеуюк жыя эдик. Алай баргъан заманда, бир абадан адам биргебизге бола эди.

Бир кере Ахматланы Къудору хажи биргебизге келеди. Ол жыл саны келген адам эди, мен а алыкъа акъылбалыкъ тюйюлме. Ол тийрелеге чертлеуюк жыргъа баргъаныбызда, къаяда къазыкъны кёргюзтюп, кёп жылла мындан алда Атабий деген къаячы жаш орнатханды къазыкъны. Анга «Атабий чюй ургъан», дейдиле. Алыкъа алайгъа адам чыгъалмагъанды, деген эди. Атабийни уа кимладан болгъанын айтхан эсе да, унутханма.

Акъсакъалны хапарына да сейир этип тынгыладыкъ. Атабийни юсюнден хапар айтханла уа дагъыда табылдыла. Ала айтханнга кёре, ол Будайланы хашларыды. Белгили къаячы болгъанды. Бир жол нёгери бла юзде Прохладна базарына сатаргъа малла сюрюп келе болады. Алайда уа быланы бир бугъалары аягъын сындырады. Жашла аны соядыла. Терисин не этерге билмейдиле да, Атабий, терини сыртына байлап, къолуна да къазыкъны алып, къая бла ёрге ёрлейди. Алайда, тырхыкда тохтап, къазыкъны къаяны жарылгъанына бегитип, терини уа аны юсюне тагъып кеттенди. «Мен базар жумушларымы тындырып бери къайтхынчы, муну ким алалса да, ол аны халалыды», - дегенни да айтып.

Жашла юч кюнден ызларына къайтсала, тери жеринде тура эди. «Ныгъышда жашлагъа берейим. Ала талкъы бла ийлерле. Тиширыулагъа айтып чарыкъ-чабыр тикдирирбиз», - деп, жангыдан ёрлеп, терини тюшюрюп, юйюне алып кеттенди. Къазыкъ жеринде къалгъанды. Андан бери анга «Атабий чюй ургъан» дейдиле.

Къапарчыланы айтханларына кёре, бу революциягъа дери бола тургъан ишди. Андан бери кёп жыл озгъан эсе да, жашны жигитлиги эсде къалгъанды. Къазыкъ бюгюнлюкде да жеринде. Озгъан заманланы шагъатча, къаягъа жабышханлай, сирелип турады.

ОСМАНЛАНЫ Хыйса.
Суратны **ТОЛГЪУРЛАНЫ Камал** алгъанды.

УЧРЕДИТЕЛЬЛЕ: КЪАБАРТЫ-МАЛКЪАР РЕСПУБЛИКАНЫ ПАРЛАМЕНТИ БЛА ПРАВИТЕЛЬСТВОСУ

Баш редакторну орунбасары
КЪОНАКЪЛАНЫ Хасан

РЕДКОЛЛЕГИЯ:
АТТАЛАНЫ Жамал (баш редактор), БЕППАЙЛАНЫ Муталип (баш редакторну орунбасары), АЛИКАЛАНЫ Владимир, ТЕКУЛАНЫ Хауа, ТОКУМАЛАНЫ Хусейн, ТОКЪЛУЛАНЫ Борис (жууаплы секретарь).

ТЕЛЕФОНЛА:
Редакторну приёмныйи - 42-63-01. Баш редакторну орунбасарлары - 42-38-21, 47-26-22. Жууаплы секретарь - 42-66-85.
Секретариат - 40-93-62. Корректорла - 42-63-52.

РЕДАКЦИЯНЫ БЁЛЮМЛЕРИ:
Жамауат-политика бёлюм - 42-67-68,42-24-02.
Экономика бёлюм- 42-66-73.
Культура бёлюм - 42-75-82, 42-68-72.
Социальный политика бёлюм - 42-66-76, 47-27-59.
Жантыльакъла эм спорт бёлюм - 47-26-39, 42-66-71.
Письмола эм реклама бёлюм - 42-37-94.
Тилмачча бёлюм- 47-31-28.
Сурат алыучула- 42-75-82, 42-66-76.
Бухгалтерия - 42-30-87.
Операторла - 47-26-28, 42-39-65.

Редакция авторла бла къагъыт жюрютмейди. Къол жазмалагъа рецензия этилмейди эм ала артха къайтарылмайдыла.
Газетде басмаланнган материаллада айтылгъан оюмла редакцияны оюму бла келишмезге боллукъдула. Алада айтылгъан хар зат ючюн Россей Федерациясны Басманы юсюнден законуна тийишлиликде материаллана авторлары кеслери жууапладыла.

Редакция авторладан 400 газет тизгинден (машинка бла жазылгъан 5-6 бет) кёпню алмайды.

Газет Басманы эм асламлы информацияны эркинликлерин къоруулау жаны бла Къабарты-Малкъар регион инспекцияда 1994 жылда 14-чю июньда регистрация этилгенди.

Регистрация номер —П—0066. Индекс - 51532

Газетни басмагъа КъМР-ни Асламлы информация органла жаны бла къырал комитетини компьютер службасы хазыр этгенди.

Газет "Тетраграф" ООО-ну типографиясында басманланганды. Нальчик шахар, Ленин атлы проспект, 33

Газетлени издерине тапдырыу ючюн КъМР-ни почта связыны федеральный Управлениясы жууаплады.
Телефонла: 76-01-28, 76-01-10

Газетлени розницагъа сатыу ючюн КъМР-ни "Роспечать" акционер обществосу жууаплады.
Телефон: 42-69-34

Номерге графикте кёре 19.00 сагъатда къол салынады. 20.00 сагъатда къол салынганды

ГАЗЕТНИ НОМЕРИН ЧЫГЪАРГЪАНЛА:
Сараккуланы Асият - дежурный редактор; Кетенчиланы Зульфия - жууаплы секретарьны орунбасары; Акушуланы Феруза (1-чи, 3, 4-чю, бетле), Зезаланы Лида (2, 5-чи, 6-чы бетле) - корректорла.

Тиражы 3250 экз. Заказ №1667

РЕДАКЦИЯНЫ ЭМ ИЗДАТЕЛЬНИ АДРЕСИ:

360000, Нальчик шахар, Ленин атлы проспект, 5

электрон почта:
elbor_50@mail.ru